

**Monoszló nembeli Péter erdélyi püspök
(1270–1307) életútja**

Tartalomjegyzék

Bevezetés	2
1. Egyház és királyság az Árpád-kor végén és az interregnum idején.....	3
2. Péter püspök kora társadalmában.....	5
2.1. Monoszló nb. Péter családja.....	5
2.2. Király, vajda, püspök	8
2.4. Monoszló nb. Péter és kora egyházi társadalma	12
2.5. Péter püspök fegyveres konfliktusai	14
3. Püspöki gazdaság	16
3.1. Péter püspök birtokpolitikája	16
3.2. Gazdálkodás a püspöki birtokokon	19
4. Monoszló nb. Péter egyházkormányzati tevékenysége.....	23
4.1. A püspöki udvar	23
4.2. A gyulafehérvári székesegyház helyreállítása és továbbépítése	24
4.3. Péter püspök pasztorációs tevékenysége.....	26
4.4. Egy egyházi <i>transsilvanicum</i> ? A Meszesen túli vikáriátus kezdetei	26
Összegzés	28
Bibliográfia, rövidítések.....	29
Forráskiadások	29
Szótárak, lexikonok, történeti földrajzi munkák.....	29
Feldolgozások	29

Bevezetés

Monoszló nb. Péter püspöksége, amely majdnem négy évtizedet ölelt fel az erdélyi püspökség egyházpolitikai és gazdasági történetének egyik eseménydús időszaka volt. Máig egyetlen részletesebb életrajza született, Temesváry János tollából, 1922-ben.¹ A tudós erdélyi szerző összegyűjtötte és ismertette a püspök életével és tevékenységével kapcsolatos okleveles anyagot, időrendi sorrendben. Időközben olyan neves kutatók, mint Jakó Zsigmond, Tudor Sălăgean, Adinel Dincă vagy Hegyi Géza feltárták a püspök tevékenységének néhány mélyebb összefüggését. Az egyháztörténet írás újabb eredményei véleményem szerint szükségessé teszik püspökünk életpályájának újratárgyalását. Monoszló nb. Péter életútjának megismerésével közelebb kerülhetünk a középkori erdélyi egyháztörténet egészének megértéséhez. Püspökünk tevékenységének kutatása az Árpád-kor végi magyar egyháztörténet számára is kiemelt jelentőséggel bír.

Jelen munkámban Monoszló nb. Péter püspök munkásságát szeretném újratárgyalni az újabb középkortörténeti szakirodalom és közel száz kiadott oklevél fényében. Kutatásaim során felhasználtam kiadatlan vagy kevésbé ismert román nyelvű munkákat is. Dolgozatom négy fejezetre oszlik. Az elsőben röviden ismertetném a Magyar Királyság püspökségeinek helyzetét Monoszló nb. Péter korában. A második fejezetben bemutatásra kerül a Monoszló nemzetség, különös tekintettel püspökünk családi kapcsolataira. A további két fejezet az erdélyi püspökség gazdaság- és intézménytörténetét tárgyalja.

¹ TEMESVÁRY János: *Erdély középkori püspökei*, Kolozsvár 1922, 46–111.

1. Egyház és királyság az Árpád-kor végén és az interregnum idején

A vizsgált korszakban a Magyar Királyságban egy rendkívül művelt, számos jogászt is számláló főpapság tevékenykedett.² Pok nb. Amadé győri püspök (1254–1267),³ Lodomér váradi püspök (1266–1279), majd esztergomi érsek (1279–1298),⁴ Bánca nb. István kalocsai érsek (1266–1278),⁵ utóda, Hontpázmány nb. János (1278–1301),⁶ Pál pécsi püspök (1293–1306)⁷ jogban jártas, egyetemeken képzett főpapok voltak. Az egyházi és világi jogban jogban való jártasságuk révén, hol a királyi szuverenitás, hol pedig a pápai hatalmi igények védelmében érveltek.⁸ A főpapok maguk is befolyást kívántak maguknak biztosítani az államkormányzásban, annak tudatában, hogy igényeik megvalósítása végett a köznemességre kell támaszkodniuk, ezért a Magyar Királyságban is meghonosították a minden nemest magába foglaló *Universitas Regni* elméletet, amely mind a Kézai-krónikában, mind Lodomér érsek okleveleiben kifejezésre jutott.⁹

A IV. Béla és fia, István ifjabb király közötti konfliktusban a főpapság megosztott volt. A két országrész főpapjai értelemszerűen a két kancelláriából kerültek ki, és a két érsekség köré csoportosulva álltak a két király szolgálatában. A konfliktus lezárásának szánt szakolyi békét Fülöp esztergomi és Smaragd kalocsai érsekek a békebontó fél kiközösítésének kilátásba helyezésével nyomatékosították.¹⁰ A báróktól eltérően a főpapok általában hűségesek voltak uraikhoz, mégis körükben is előfordult átpártolás, amint ezt Záh nb. Jób pécsi püspök (1252–1280) esete mutatja.¹¹

IV. Béla halála után a hozzá hűséges főpapok, élükön Türje nb. Fülöp esztergomi érsekkel az új király, V. István mellé álltak. A korábbi ifjabb király mellett felemelkedett főpapi nemzedék meghatározó szerephez jutott a következő három évtized politikai eseményeiben.

IV. László idején némelyik püspök is szerepet vállalt a bárói csoportok közötti küzdelemben. Türje nb. Fülöp érsek 1272. évi halála után mindkét párt jelöltet állított az esztergomi érsekség betöltésére: a királyné köré csoportosuló Kán Miklós erdélyi prépostot, a Kőszegiek pedig Benedek

² ld. BÓNIS György: *Egyházjog és egyházi bírászkodás az Árpád-kori Magyarországon*, Vigilia 1971, 520–526.

³ CSÓKA Gáspár: *A győri püspökség a középkorban*, in: KISS Tamás (szerk.): *A győri egyházmegye 1000 éve*, Győr 2000. 22–36, 31; ZSOLDOS Attila: *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*, Budapest 2011, 92.

⁴ BEKE Margit: *Monoszló nb. Lodomér*, in: BEKE MARGIT (szerk.): *Esztergomi érsekek*, Budapest 2003, 128–134, 128; BUNYITAY Vince: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*, I, Várad 1883, 110; ZSOLDOS: *Archontológia*, 82, 99, szerinte 1268-tól váradi püspök.

⁵ UDVARDY József: *A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526)*, Köln 1999, 155; ZSOLDOS: *Archontológia*, 85.

⁶ UDVARDY 162.; ZSOLDOS: *Archontológia*, 85.

⁷ FEDELES Tamás – SARBAK Gábor – SÜMEGI József (szerk.): *A pécsi egyházmegye története*, I., Pécs 2009, 83. (az idézett fejezet szerzője KOSZTA László); ZSOLDOS: *Archontológia*, 95, 341–342.

⁸ GERICS József: *A korai rendiség Európában és Magyarországon*, Budapest 1987, 237–249.

⁹ GERICS 260–264.

¹⁰ TÖRÖK József: *A tizenharmadik század magyar egyháztörténete*, Budapest 2002, 124.

¹¹ FEDELES – SARBAK – SÜMEGI I. 80–89. (az idézett fejezet szerzője KOSZTA László)

aradi prépostot, majd halála után saját fivérüket, Péter veszprémi püspököt. Számos főpap állást fogalt a korszak belső harcaiban, így Héder nb. Kőszegi Péter veszprémi püspök, vagy András egri püspök a Kőszegieket támogatták, Timót zágrábi püspök konfliktusban állt a Kőszegiekkel, míg Kán nb. Miklós választott esztergomi érsek és Gergely csanádi püspök IV. László királyt haláláig támogatták.¹²

Fermói Fülöp pápai legátus indíttatására a püspökök nem engedték, hogy a királyság a pogánynak és megbízhatatlannak számító kunokra támaszkodva erősödjön meg. Lodomér esztergomi érsek több ízben kiközösítette a királyt kun kapcsolatai miatt és erélyesen fellépett Erzsébet királyné birtokainak visszaadásáért.¹³

A főpapok 1290 után kaptak igazán jelentős politikai szerepet, amikor támogatták III. András királyságát még a Szentszék ellenében is, ezáltal fontos kormányzati szerepet biztosítottak maguknak. 1290-ben, eddigi ismereteink szerint a magyar történelemben először fogadtattak el hitlevelet a királlyal, aki elődjénél sokkal fogékonyabb volt a püspökök és független közenemesek rendi törekvései iránt. Az 1298. évi országos gyűlés határozatai szerint háromhavonta cserélődő bizottságnak: két-két püspöknek és nemesnek kellett a király mellett állnia. A király további *lanyhaságáért* pápai kiközösítést helyeztek kilátásba.

A közel egy évtizedes próbálkozás után is igen szerény eredményeket mutató konszolidációt gátolta Lodomér érsek 1298. évi halála és Bicskei Gergely érsekké választása. Az új érsek nyíltan az Anjouk trónigénye mellett foglalt állást és ezzel szembehelyezkedett a püspöki kar többségével.

A főpapok többsége III. András halála után is ellenezte a pápa és az esztergomi érsek politikai opcióját. 1301-ben János kalocsai érsek, András egri, Imre váradi, Haab váci, Antal csanádi, Miklós boszniai püspökök Csehországba mentek és felkérték Vencel királyt az ország kormányzására, amikor az esztergomi érsek már megkoronázta Károly Róbertet. 1303-ban a Szentszék az Anjou jelöltnek ítélte a magyar koronát, ettől kezdve a pápai megerősítés kieszközlésének szükségessége, a legátusok működésének hatása és néhány püspök átpártolása révén Károly Róbert támogatói kerültek túlsúlyba a püspöki karban.¹⁴

Az Árpád-kor végi politikai zűrzavarok közepette a magyarországi püspökök próbálták katonai potenciáljukat növelni, elsősorban korszerű kővárak építése által. A már említett Záh nb. Jób pécsi

¹² ZSOLDOS: *Archontológia*, 101; SUGÁR 82–90; BEKE Margit: *Kán nembeli II. Miklós*, in: BEKE 121–124; JUHÁSZ Kálmán: *A csanádi püspökség története*, II, Makó 1933, 16–23; ZSOLDOS: *Archontológia*, 87.

¹³ BEKE Margit: *Monoszló nb. Lodomér*, in: BEKE 128–134;

¹⁴ SZENDE László: *Bicskei Gergely*, in: BEKE 134–142.

püspök mellett tudunk még Hontpázmány nb. Lampert egri (1248–1275),¹⁵ János zágrábi (1288–1295)¹⁶ és Péter erdélyi (1270–1307) püspökök várépítéseiről.

A korabeli püspökök másik törekvése birtokaik tömbösítése és betelepítése. Ilyen próbálkozás figyelhető meg Báncsa nembeli István kalocsai érsek,¹⁷ András egri püspök,¹⁸ illetve Péter erdélyi püspök által kibocsátott oklevelekben.

2. Péter püspök kora társadalmában

2.1. Monoszló nb. Péter családja

A Monoszló nemzetség Karácsonyi János szerint jelentőségben az Aba, Ákos vagy Héder nemekkel vetekedett,¹⁹ tehát a 13. századi nemesség élvonalához tartozott. Neve minden bizonnyal a nemzetség ősi birtokához, a Kőrös vármegyében fekvő Monoszlóhoz (Podravska Moslavina, ma Horvátország területén) kapcsolódik.

A nemzetség legelső ismert tagja Makariás ispán, aki egyben az említett horvátországi birtok első ismert tulajdonosa.²⁰ Utódai közül jelentős szerepet játszott Tamás bán, Valkó megye ispánja (1221). Tamás bán egyik fia, Gergely krassói ispán (1255) és a kunok bírása (1269) volt.²¹ Gergely felesége a Bő nemzetség sarja volt.²²

Gergely fiai, Egyed, Gergely és Péter voltak a nemzetség legismertebb és legsikeresebb tagjai. István ifjabb király, a későbbi V. István embereiként a 13. század 60-as éveiben tűntek fel és fényes karriert futottak be. A IV. Béla elleni háborúban Egyed ura oldalán harcolt.²³ Az ifjabb király egyik bulgáriai hadjárata idején, 1266-ban, Tirnovoig jutott el.²⁴ A Monoszlók V. István haláláig fontos udvari tisztségeket töltöttek be: Egyed ifjabb királyi tárnokmester (1266–1269, 1270–1272 között királyi tárnokmester) és csanádi illetve ungi ispán (1266),²⁵ Gergely testvére királynéi tárnokmester (1270–1272),²⁶ a klerikusi pályára lépő Péter pedig 1266 és 1270 között az ifjabb király alkancellárja,

¹⁵ SUGÁR István: *Az egri püspökök története*, Budapest 1984, 76–81; ZSOLDOS: *Archontológia*, 88.

¹⁶ <http://www.lexikon.katolikus.hu/J/J%C3%A1nos.html>, 2014.02.22; ZSOLDOS: *Archontológia*, 103.

¹⁷ UDVARDY 156–157.

¹⁸ SUGÁR 82–90.

¹⁹ KARÁCSONYI János: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*, I–II, Budapest 1900–1901, II.377.

²⁰ KARÁCSONYI II. 378.

²¹ ZSOLDOS: *Archontológia*, 166, 240.

²² KARÁCSONYI II. 378–379;

²³ ZSOLDOS Attila: *Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években*, Budapest 2007, 62.

²⁴ ZSOLDOS: *Családi ügy*, 94.

²⁵ ZSOLDOS: *Archontológia*, 75.

²⁶ ZSOLDOS: *Archontológia*, 65.

majd erdélyi püspök volt. 1270 és 1272 között Egyed és Gergely a pozsonyi, illetve a vasi ispánságot bírták.²⁷ Mindkét ispánsági vár korábban Béla herceg birtokában volt.²⁸ V. István rövid uralkodása jelentette a család hatalmának csúcspontját.

Uruk halála után Egyed és Gergely fokozatosan háttérbe szorultak. 1272-ben nagy feltűnést keltett Erzsébet királyné ellen elkövetett sikertelen merényletük. Ezután Ottókár cseh király udvarába szöktek, ahol jutalomként három várat kaptak.²⁹ 1275-ig még kétszer visszatértek udvari tisztségeikbe, mindkétyszer a Kőszegi-ellenes pártot támogatva. 1273-ban Gergely pozsegi és vasi ispán volt, 1274-ben vasi ispán, Egyed pedig 1273-ban macsói, majd boszniai bán, 1274 és 1275 között pedig ismét tárnokmester.³⁰ 1275 után nem egészen tisztázott okok miatt már nem játszottak jelentős politikai szerepet.³¹ Gergely 1294 előtt hunyt el,³² Egyed pedig 1313 előtt.³³

A Karácsonyi János által felsorolt nemzetségi birtokokat³⁴ soha senki nem egyesítette egy kézben, amint ezt a 13. század első fele óta fennmaradt birtokosztályok jelzik.³⁵ Egyednek, a nemzetség talán legnagyobb hatalmú képviselőjének végrendelete is ezt mutatja. Az ő birtokait pontosan ismerjük az 1313. március 11. előtt készült végrendeletéből: ezek főleg a déli országrészben, Verőce, Bács és Csanád megyékben, illetve Somogy és Nógrád megyékben feküdtek. Egyik jelentős központja valószínűleg Fülek (Fil'akovo, ma Szlovákiában) várában lehetett, két oklevél ugyanis atyjával, Gergellyel együtt *Filek*-inek nevezi.³⁶ Ezenkívül birtokolta még Darnóc (Slatinski Drenovac, ma Horvátországban) és Atyina (Voćin, ma Horvátországban) várakat.³⁷ Ezek köré épült ki a nováki uradalom, a család legjelentősebb bitoka. Karácsonyi János szerint 1298-ban Egyed mester Atyinán lakott.³⁸ Monoszló Egyed birtokai elég tekintélyesek voltak ahhoz, hogy belőlük jutalmazza magánhadjárataiban kitűnő familiárisainak egy részét.³⁹

Birtokaik és közjogi funkcióik mellett Egyed és Gergely ügyes házasságpolitikájukkal is gyarapították hatalmukat. Gergely felesége a kun származású Erzsébet királyné leánytestvére volt.⁴⁰ Egyed Kökényes-Radnót nb. Dobokai Katával, Mikód volt szörényi bán és dobokai ispán

²⁷ ZSOLDOS: *Archontológia*, 185, 224.

²⁸ ZSOLDOS: *Családi ügy* 169.

²⁹ KARÁCSONYI II. 379–380.

³⁰ ZSOLDOS: *Archontológia*, 299, 304.

³¹ SZÜCS 390 sk.

³² CDTTr I. 530. sz.

³³ AOkl III. 447. sz.

³⁴ KARÁCSONYI II. 382–384.

³⁵ KARÁCSONYI II. 381.

³⁶ AOkl I. 300. sz.; AOkl II. 1018. sz.

³⁷ AOkl III. 466 sz.; CDTTr II. 206. sz.

³⁸ KARÁCSONYI II. 380.

³⁹ AOkl I. 300. sz., II. 1018. sz.

⁴⁰ RA II. 2524. sz.; ZSOLDOS Attila: *A királyné udvara az Árpád-korban (II.)*, *Századok* 2002, 267–302, 285.

unokahúgával kötött házasságot. Lányai kiházásítása révén Monoszló nb. Egyed rokon kapcsolatot épített ki a hatalmas Aba nemzetség nyéki ágával és a Borsa nemmel.⁴¹ Harmadik ismert veje az Eszék környékén birtokos Korógyi család egyik tagja, Fülöp volt.⁴²

Sem Egyednek, sem testvéreinek nem voltak fiú utódaik. Egyed anyai ágú rokonaira, Bő nb. Fogas Péter székely ispánra és testvérére, Mihályra, a későbbi esztergomi érsekre szeretne volna hagyni a családi birtokokat, e célból Péter püspök hozzájárulásával örökbe fogadta őket és nekik adományozta Darnóc várát tartozékaival együtt.⁴³ Azonban mind Péter, mind Mihály korán, még Egyed előtt haltak meg. 1313 januárja előtt kelt végrendeletében felesége, lányai, vejei és az esztergomi egyház között osztotta szét birtokait. Az örökség legtekintélyesebb része vejére, Aba nb. Lőrinc fia Miklósról és testvéreire szállt.⁴⁴

A már korábban, a birtokosztályok által megkezdett felbomlási folyamatot felerősítette az is, hogy Monoszló nb. Egyed végrendeletével kizárta oldalági rokonait az öröklésből.⁴⁵ Ezt az elkülönülési törekvést az a néhány oklevél is mutatja, amelyben Egyed, Gergely és Péter püspök *de genere Thome bani* vagy *de Filek* néven jelennek meg.⁴⁶ A nemzetség további tagjait csupán epizodikus említésekből ismerjük. Birtokaik többnyire Horvátországban és Szlavóniában voltak.

A Zala megyei Monoszlón töltötte utolsó napjait Ladomér esztergomi érsek. Ez és az a tény, hogy monoszlói Saul fia Gergely az érseket nagybátyjának nevezi egy 1297. évi oklevélben Knauz Nándor szerint azt bizonyítja: Ladomér is a Monoszló nemhez tartozott.⁴⁷ Még legalább egy közvetett bizonyíték van arra, hogy Ladomér érsek a Monoszló nemzetséggel rokonságban állt: Monoszló nb. Egyed említett végrendeletének egyik kedvezményezettje az esztergomi egyház,⁴⁸ amelynek élén Tamás érsek állt. Róla máshonnan tudjuk, hogy Ladomér néhai érsek unokaöccse volt.⁴⁹ A végrendelet további kedvezményezettjei mind Egyed rokonai, tehát joggal feltételezhetjük, hogy Tamás érsek is valamilyen rokonságban állt a Monoszló nemmel. A Ladomér érsek és Péter püspök közötti rokonság ellen szól az egyetlen ismert olyan oklevél, amit Ladomér érsek Péter püspökhöz címzett és amelyben *amicus nosternek*, illetve *amicitia vestranak* nevezi.⁵⁰ Azonban a kor következtelen szóhasználatában

⁴¹ KARÁCSONYI I. 204, II. 378.

⁴² KARÁCSONYI II. 378.

⁴³ CDT I. 530.

⁴⁴ AOkl II. 431. sz.; AOkl IV. 467. sz.

⁴⁵ FÜGEDI Erik: *A köznemesi klán szolidaritása a 13–14. században*, *Századok* 1984, 950–997, 952–953.

⁴⁶ CDT I. 530, 533. sz.; AOkl I. 300. sz.

⁴⁷ KNAUZ Nándor: *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*, II. Esztergom 1874, 99 sk.; Öt követi BEKE 132 és SZÜCS 210–211. KARÁCSONYI I. 83. nem fogadja el az érsek Monoszló nembeli származását, ebben követi SÁLÁGEAN passim. ZSOLDOS: *Archontológia*, 322–323. újabb érvek alapján kérdőjelezi meg Ladomér érsek és a Monoszló nemzetség közötti rokonságot.

⁴⁸ AOkl III. 466, 468. sz.; CDT II. 206. sz.

⁴⁹ MVH I. 2. sz.

⁵⁰ CD V. 3. 563–565.

az *amicus* szó *rokon* jelentéssel is bírhat.⁵¹ Zsoldos Attila érvelése nyomán nyitva kell hagynunk Lodomér érsek származásának kérdését, ugyanis nem tudjuk milyen kapcsolat fűzte a zala megyei monoszlóiakat a Monoszló nemzetséghez, illetve az esztergomi érsekhez. Az eddig feltárt és kutatott források nem szolgáltatnak perdöntő érvet ebben a kérdésben.⁵²

Még ennél is bizonytalanabb a Monoszló nembeliek rokonsága a kor egy másik jelentős szereplőjével, Kán nb. László erdélyi vajdával. Ezt a rokonsági kapcsolatot egyetlen oklevél alapján feltételezhetjük: 1306-ban a kalocsai érsek kiközösítette Péter püspököt, mivel nem akarta kihirdetni az erdélyi vajda kiközösítését és az interdictumot a vajda alá tartozó vármegyékre. Fellebbezésében a püspök többek között azzal indokolta döntését, hogy a vajda az ő *fratere*.⁵³ A *frater* szó a középkori magyarországi latinságban nem csak *testvért*, illetve *atyafit*, hanem *szövetségest*, *barátot* is jelenthetett.⁵⁴

A Monoszló nemzetség rokona volt női ágon II. Moys is, aki IV. Béla király tárnokmestere, 1270 után pedig V. István nádora volt. Édesanyja az említett Monoszló nembeli Makariás lánya volt.⁵⁵ Vince kalocsai érsek egyik Péter püspökhöz intézett oklevelében Csák Ugrint *proximus et amicus vestri et nostrin*ak nevezi. A püspök és Csák Ugrin közötti rokonságot nem lehet közelebbről megállapítani, azonnbán itt sem kizárt az, hogy a *proximus* jelentése *embertárs*, *felebarát* legyen.⁵⁶

V. István korai halála, a fiú utódok hiánya, nem utolsósorban az, hogy mindegyik érdekeltségi területükön alulmaradtak a Gutkeledekkel, Babonicsokkal, Héder nembeli Kőszegiekkel és a Csákokkal szemben, illetve 1275 után elvesztették közjogi funkcióik legnagyobb részét, mind hozzájárultak ahhoz, hogy a Monoszló nem legsikeresebb családjának bárói ambíciói sohasem valósultak meg.

2.2. Király, vajda, püspök

Az eddig feltárt okleveles anyag nem szolgáltat semmilyen információt Péter püspök ifjú koráról, tanulmányairól és korai egyházi pályafutásáról. Magister címe, amely Temesváry János szerint főiskolai vagy egyetemi végzettséget takar,⁵⁷ utalhat egyszerűen arra is, hogy a későbbi püspök első

⁵¹ HARMATTA János (főszerk.): *Lexicon Latinitatis Medii Aevi Hungariae*, I–V, Bp. 1987–1999, I/2. 153.

⁵² ZSOLDOS: *Archontológia*, 322–323.

⁵³ CDTTr II. 54. sz.

⁵⁴ LexLat IV.145.

⁵⁵ WERTNER Mór: *II. Moys nádor és családja, Századok* 1892, 392–405.

⁵⁶ FINÁLY Henrik: *A latin nyelv szótára*, Budapest 1884.

⁵⁷ TEMESVÁRY 49.

okleveles említései idején kanonok volt.⁵⁸ Mindenesetre, amint már pályafutása első szakaszából kiderül, írástudónak kellett lennie, képzettségének fokára és természetére azonban csak további diplomatikai kutatások deríthetnek fényt.

Péter magister első okleveles említése 1266-ból való, ekkor István ifjabb király alkancellárjaként tűnik fel. Ilyen minőségben 1270-ig számos királyi oklevél írója.⁵⁹ A királyi kancelláriából került ki már régóta a magyar püspökök legnagyobb része. A 13. század végi egyházi élet főszereplői, István kalocsai és Lodomér esztergomi érsek szintén István ifjabb király kancelláriájában működtek. Ezenfelül az említett intézménynek köszönhető az erdélyi írásbeliség addig nem ismert fellendülése.⁶⁰

Péter magister 1270 május 2. előtt választott erdélyi püspök, június 13-ra már el is nyerte a megerősítést.⁶¹ Közben pártfogója, V. István néven egész Magyarország királya lett. V. István rövid uralkodása alatt Péter püspök neve csupán oklevelek méltóság névsoraiban szerepel.

IV. László uralkodása alatt az erdélyi püspök testvéereihez hasonlóan a formálódó Csák-párt oldalán állt. T. Sălăgean szerint az erdélyi nemesség nagyobb része következetesen támogatta V. István, majd a Csákok uralmi törekvéseit. A Csákok támogatásának köszönhetően kezdődött a püspök látványos birtokgyarapítása. Nem véletlen, hogy Péter püspök éppen akkor kapta meg V. István Kolozsvárra vonatkozó állítólagos szóbeli adományának megerősítését, amikor a Csák-párt kormányozta a királyságot.⁶² Közvetett adatok alapján következtethetünk arra, hogy püspökünk és az Erdélyt rövid ideig kormányzó Geregyék közötti viszony nem volt felhőtlen. Az erdélyi püspök mindenkori szövetségese, Lodomér váradi püspök, a későbbi esztergomi érsek konfliktusban állt a Geregyékkel és minden bizonnyal támogatta is az ellenük induló királyi hadakat.⁶³

IV. László nagykorúsítása után az erdélyi püspök a többi főpap álláspontjára helyezkedett a királlyal való kapcsolatban. 1277 után az erdélyi püspökség és káptalan több ízben kapott birtokadományt a királytól. Mindemellett a püspök végig Fermói Fülöp pápai legátus oldalán állt a királlyal való konfliktusban. 1279 nyarától 1280 októberéig az erdélyi püspök Budán, majd Esztergomban a legátus, illetve Lodomér érsek környezetében tartózkodott.⁶⁴ 1287-ben az esztergomi

⁵⁸ RÁCZ György: *A magyarországi káptalanok és monostorok magisztrátus joga a 13–14. században*, Századok 2000, 147–211.

⁵⁹ CDT I. 262, 266–269, 273, 275–278, 282–283. sz.

⁶⁰ JAKÓ Zsigmond: *A középkori okleveles források kutatása Erdélyben*, in: CDT I. 7–10, 8.; FEJÉRPATAKY László: *A királyi kancellária az Árpádok korában*, Budapest 1885, 119.

⁶¹ CDT I. 284. sz., RA II/1. 1928. sz.

⁶² SĂLĂGEAN, Tudor: *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea: afirmarea regimului congregațional*, Kolozsvár 2007², 173–174.

⁶³ BUNYITAY Vince: *Kopasz nádor. Életrajz a XIII.–XIV. századból*, Századok 1888, 15–32, 22.

⁶⁴ THALLÓCZY Lajos, BARABÁS Samu: *A Blagay-család oklevéltára*, Budapest 1897, 38; WENZEL XII. 308.

érsek megbízta az erdélyi püspököt, hogy a királyné birtokainak visszaszolgáltatására használja fel spirituális hatalmát, az esetleg ellenkező beszerceket egyházi büntetéssel sújtsa.⁶⁵

Egy 14. század eleji hamisítványból tudjuk, hogy az erdélyi püspök a Szentszék és a két érsek parancsára fogságra vetette a király embereit, köztük a IV. László által kinevezett Moyus erdélyi vajdát.⁶⁶ Annak ellenére, hogy ez a dokumentum nem a királyi kancelláriából származik és a benne foglalt jogügylet nem történt meg, az egy nemzedékkel későbbi hamisító valószínűleg jól ismerte az események előtörténetét: minden bizonnyal a király embereinek letartóztatása miatt IV. László próbálta elkobozni a püspöki birtokok egy részét.

IV. László halála után Péter püspök is, a többi főpappal együtt III. András mellé állt. A rangidős püspök az 1291. és 1298. évi országos gyűlések határozatait kihirdető oklevelek méltóságsorában a harmadik helyen áll.⁶⁷ Az új királlyal való szívélyes viszonyát bizonyítja az is, hogy az Erdélybe látogató uralkodó 1291-ben megerősítette a püspökség és a káptalan kiváltságait,⁶⁸ ugyanakkor a püspöknek és káptalannak megbízást adott további privilégiumok valódiságának kivizsgálására.⁶⁹

Temesváry János feltételezte, hogy Monoszló nb. Péter püspöktársainak többségéhez hasonlóan előbb Vencel királyt támogatta volna Károly Róberttel szemben, illetve, hogy az idős erdélyi főpap jelen volt Vencel koronázásán és csak a *Spectator omnium* bulla hatására tért volna át I. Károly pártjára.⁷⁰ Ezt az állítását az látszik bizonyítani, hogy Péter püspök nem vett részt a Boccasini legátus által összehívott budai zsinaton (1302).⁷¹ Ezen álláspont ellen szól az, hogy Károly király első támogatói sorában ott találjuk Mihály zágrábi püspököt, volt erdélyi nagyprépostot, Péter püspök rokonát és pártfogoltját.⁷² Ugyanakkor egy 1302. évi oklevél tanúsága szerint Péter püspök egy tekintélyes összeget, 100 márkát szánt Boccasini legátus költségeinek fedezésére, azonban az idők viszontagságai miatt még nem tudta eljuttatni a Szentszék képviselőjéhez.⁷³ 1303 májusában a pápa előtt Károly képviselőjében megjelent István erdélyi főesperes is,⁷⁴ minden bizonnyal püspöke megbízásából. Ugyancsak Károly király érdekeit képviselte a pápai udvarban püspökünk két rokona, a már említett Bő Mihály mellett Tamás székesfehérvári prépost, a későbbi esztergomi érsek is. A következő évben, 1304-ben Péter püspök Károly többi támogatójával együtt szavalt a király és

⁶⁵ CDTTr I. 431. sz.

⁶⁶ CDTTr I. 450. sz.

⁶⁷ CDTTr I. 473, 570. sz.

⁶⁸ CDTTr I. 472–474. sz.

⁶⁹ CDTTr I. 464, I.465. sz.

⁷⁰ TEMESVÁRY 100–101.

⁷¹ TEMESVÁRY 102.

⁷² TEMESVÁRY 105, SÄLÄGEAN 299.

⁷³ CDTTr II. 18. sz.

⁷⁴ UDVARDY 179.

Rudolf ausztriai herceg közötti szerződést.⁷⁵ Halála után, 1308-ban a szebeni szászok azzal gyanúsították, hogy közreműködött Károly király vetélytársának, Ottó bajor hercegnek elfogatásában.⁷⁶

A legutóbbi időig a szakirodalom egyöntetűen elfogadta Kán László és Monoszló nb. Péter rokonságát és harmónikus kapcsolatát.⁷⁷ Kapcsolatuk ellentétes paradigmáját mutatta be T. Sălăgean. A püspök és a vajda ellentétét a következők alapján próbálta bizonyítani: egy 1300. évi oklevél szerint a vajda erőszakoskodott a hunyadi és hátszegi egyházakkal szemben, ami miatt a püspök és a káptalan panaszt tettek VIII. Bonifác pápánál.⁷⁸ Péter püspök, a többi főpaphoz hasonlóan 1301 után érdekelt volt a trón gyors betöltésében, míg László vajdának kedvezett az interregnum állapota.⁷⁹ 1304-ben I. Károly és Rudolf osztrák herceg közötti szerződés méltóságsorában ott van egy Péter vajda is. T. Sălăgean benne Monoszló nb. Pétert látja, a püspök oldalági rokonát.⁸⁰ Véleménye szerint I. Károly a püspök és rokonai hozzájárulásával megkísérelte Kán László leváltását. Azonban az egyetlen oklevélből ismert Péter vajda véleményem szerint nem azonosítható egyértelműen Monoszló nb. Péterrel, már csak azért sem, mert a Horvátországban birtokos főúr 1317-ben egy I. Károly elleni lázadásban vett részt.⁸¹ Figyelemreméltó az is, hogy az említett oklevélben két vajda is szerepel, illetve egyik mellett sem áll a *Transsilvanus* jelző. Az említett 1306. évi oklevél,⁸² amelyben a püspök kifejezi nemtetszését a vajda kiközösítésével szemben T. Sălăgean véleménye szerint a vajda és Bogátradvány nb. küüllői János főesperes kezdeményezésére készült. Hipotézise szerint János főesperes az idős és beteg püspöktől átvette az egyházmegye kormányzását.⁸³ Ez a feltevés azért is figyelemre méltó, mert az 1303 és 1306 közötti időszakból nem ismerünk püspöki oklevelet.

Véleményem szerint a püspök és a vajda közötti kapcsolat a kisebb konfliktusok ellenére általában harmonikus volt. A sokat emlegetett 1306. évi oklevél mellett ezt az álláspontot igazolja az is, hogy Kán nb. László és Monoszló nb. Péter III. András uralmát egyaránt elismerték és támogatták.⁸⁴ Monoszló nb. Péter püspökségének első éveiben Kán nb. Miklós, a későbbi vajda rokona volt az erdélyi nagyprépost. Temesváry J. szerint Kán nb. Miklós vezette a vízaknai szászok ellen indított királyi hadsereget 1278-ban.⁸⁵ Kán nb. László erdélyi vajdaságának első felében a székely ispáni

⁷⁵ AOKl I. 644.

⁷⁶ TEMESVÁRY 109.

⁷⁷ TEMESVÁRY 106–108; KRISTÓ: *Kán László* 89.

⁷⁸ CDTTr I. 593. sz.

⁷⁹ SĂLĂGEAN 262.

⁸⁰ SĂLĂGEAN 301.

⁸¹ ENGEL Pál: *Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen*, *Századok* 1988, 89–146, 122.

⁸² CDTTr II. 54. sz.

⁸³ SĂLĂGEAN 269–270.

⁸⁴ KRISTÓ: *Kán László*, 90.

⁸⁵ TEMESVÁRY 64–65. CD V/3. 259. alapján; SĂLĂGEAN 185. szerint a szászok elleni hadjáratot az Abák vezették, erre azonban nem hoz semmilyen bizonyítékot.

méltóságot Péter püspök közeli rokona és Monoszló nb. Egyed fogadott fia, Fogas nb. Péter töltötte be.⁸⁶

Egy utolsó bizonyíték a püspök és a vajda együttműködése mellett a Benedek domonkos perjelhez fűződő kapcsolatuk. Péter püspök halála után László vajda saját fiát próbálta a püspöki székbe ültetni. A káptalan tiltakozására és az országban jelen levő pápai legátus nyomására Kán nb. László hajlandó volt másik két jelöltet állítani: az ágostonos Pétert vagy a budai, korábban gyulafehérvári domonkos perjelt, Benedeket.⁸⁷ Az elhunyt Péter püspök mindkét szerzetesrenddel szoros kapcsolatot ápolt, több ízben ők adtak ki oklevelet a püspökség peres ügyeihez kapcsolódóan.⁸⁸ A végül megválasztott Benedek domonkos perjel az ózdi főesperes szerint *amicus ac consiliarius bone memorie Petri olim episcopi Transilvani* volt.⁸⁹ Ezek szerint Benedek domonkos perjel, János küküllői főespereshez hasonlóan mind Péter püspöknek, mind László vajdának bizalmasa volt.

Maga T. Sălăgean másik helyen a püspök és a vajda együttműködését azzal magyarázza, hogy Péter püspök élete vége fele csalódott volna amiatt, hogy Károly király mellőzte családjá tagjait a közjogi méltóságok betöltésénél.⁹⁰ Ez a feltételezés azonban nem állja meg a helyét, mivel Monoszló nb. Egyed évekkel később is I. Károly oldalán állt.⁹¹

2.4. Monoszló nb. Péter és kora egyházi társadalma

Az erdélyi püspök és a pápaság közötti kapcsolatot illusztráló néhány dokumentum arra enged következtetni, hogy Monoszló nb. Péter általában követte a pápaság által megjelölt irányvonalat. Csupán III. András király támogatásával tért el a pápaság politikai elképzeléseitől. A püspök két peres ügyében egyenesen a pápához fordult jogorvoslásért.⁹²

Amint a fentiek alapján is láthattuk, Péter erdélyi püspök kapcsolata a többi főpappal általában jó volt. Jól együttműködött az V. István ifjabb királyi udvarából kikerült püspöktársaival, Lodomér esztergomi, illetve István és János kalocsai érsekekkel. Hosszú püspöksége alatt mindössze néhány konfliktusról van tudomásunk.

III. András uralkodásának utolsó éveiben mind az erdélyi, mind az egri püspök magának vidikálta a főpásztori joghatóság gyakorlását Máramarosban. II. András óta az ugocsai, beregi és

⁸⁶ LÁZÁR Miklós: *Székel ispánok és alispánok a mohácsi vészig*, Századok 1880, 732–750, 733.; ZSOLDOS: *Archontológia*, 239.

⁸⁷ TEMESVÁRY 116.

⁸⁸ CDT I. 592, 445, II. 54, 55. sz.

⁸⁹ TEMESVÁRY 120; MVH I/2. 176.

⁹⁰ SĂLĂGEAN 304.

⁹¹ ENGEL 103.

⁹² CDT I. 592, 593. sz.

máramarosi gyéren lakott területek az egri püspökség alá tartoztak. Ezt az állapotot erősítette meg IV. Béla, majd V. István is.⁹³ 1288-ban IV. László. Péter püspöknek adományozta az ugocsa i egyházi tizedeket és ezekkel együtt vélhetően a máramarosiakat is. A joghatósági vita valószínűleg onnan eredt, hogy a gyéren lakott Ugocsa és Máramaros egy része a 13. század elején Sásvár vármegyéhez tartozott. A sásvári főesperesség pedig legkésőbb 1264-ben már az erdélyi püspökség része volt.⁹⁴ Az egyházi joghatóság kérdésének előtérbe kerülése jelzi Máramaros intenzívebb betelepítésének időpontját.

1299-ben az erdélyi püspök amiatt méltatlankodott, hogy az egri püspök egyházakat és temetőket szentel Máramarosban, pedig ez a jog őt illetné meg. Talán nem véletlen, hogy az egri püspök akkor kezdte újból hangoztatni Máramaros fölötti jogait, amikor vélhetően megváltozott a terület jogi státusza. Máramaros vármegye első említése ugyancsak 1299-ből való.⁹⁵ III. András király eredetileg az egri püspöknek ítélte Máramarost, majd Péter püspök tiltakozására visszavonta döntését és az ügyet a kalocsai érsek elé utalta. Az egri püspök nem volt hajlandó a kalocsai érsek előtt megjelenni, így Imre váradi püspök és László titeli prépost a helyi nemességet kikérdezté a terület egyházi hovátartozása felől, jelentésük alapján III. András király az erdélyi püspök joghatósága alá utalta a vitás területet.⁹⁶ András püspök újabb pert indított, erre az erdélyi főpap a Szentszéknél kezdeményezett eljárást, azzal érvelve, hogy világi bíróság nem lehet illetékes egyházi ügyekben.⁹⁷ A per további folyása az eddig feltárt okleveles anyag alapján nem rekonstruálható, mindenesetre a néhány évtizeddel későbbi pápai tizedjegyzékek szerint Máramaros az egri püspökséghez tartozott. A per menete mindenesetre fényt vet az erdélyi püspök udvari befolyására, egyházjogi jártasságára és széleskörű egyházi kapcsolataira.

1306-ban Vince kalocsai érsek közösi tette ki püspökünket. A már több ízben említett oklevél szerint a püspök vonakodott Kán nb. László vajda kiközösi tésének és az erdélyi vármegyék fölötti interdiktumnak a kihirdetésétől.⁹⁸ Mindössze néhány héttel később az érsek I. Károly király és Csák nb. Ugrin kérésére visszavonta a püspök elleni egyházi büntetést, amennyiben minden vasárnapon kihirdeti a vajda és más személyek kiközösi tését.⁹⁹

⁹³ DIACONESCU, Marius: *Biserica catolică din Maramureș, Satu Mare. Studii și comunicări*, XV–XVI. (1998–1999), 278–293, 286.

⁹⁴ KRISTÓ Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*, Budapest 1988, 493–497.

⁹⁵ DIACONESCU 286.

⁹⁶ CDT I. 581. sz.; TEMESVÁRY 94–95.

⁹⁷ CDT I. 592. sz.; TEMESVÁRY 96.

⁹⁸ CDT II. 54, 55. sz.

⁹⁹ CDT II. 57. sz.

A püspökségnek és a káptalannak sikerült egy időre megegyeznie az egyhármegye területén levő szász dékánóságokkal a fizetendő tizedek igen kényes és sok vitát okozó ügyében. Két oklevél maradt ránk, az egyik a medgyesi (1283.) a másik a sebesi dékánóság (1303.) tizedét rögzíti.¹⁰⁰

A kolozsmonostori apátság a 13. század végére magán viselte a két tatárjárás és a bencés rend válságának jeleit. Emiatt a hatalma tetőpontján levő erdélyi püspökség el tudott vele fogadtatni egy birtokcserét, amely lezárta a két intézmény közötti évszázados exemptio-viszályt.¹⁰¹ A püspök és a káptalan, illetve a főpásztor és az alsópapság közötti kapcsolatról az egyházkormányzatról szóló fejezetben térnek ki.

2.5. Péter püspök fegyveres konfliktusai

Monoszló nb. Péter püspökségének legismertebb fegyveres konfliktusa 1277. év Reminiscere vasárnapján (február 21.) történt szász betörés. Ekkor Alárd vízaknai geréb fia, János/Gyan embereivel együtt pusztította Gyulafehérvárt, a székesegyházban és más templomokban összegyűlt embereket pedig meggyilkolta. Ennek a támadásnak áldozatai lettek többek között Agabitus gyulafehérvári, Bertalan küküllői, Mihály ózdi főesperesek és Racha székesegyházi plébános-kanonok.

Ezt a nagy horderejű eseményt több oklevélből is ismerjük: ezek egy része közvetlenül az események után keletkezett, másik pedig 1309-ben egy, a káptalan és a szebeni szász közösség közötti per kapcsán, amit Gentilis pápai legátus előtt tárgyaltak. Utóbbi forráscsoport jelentőségét növeli, hogy a szász közösség álláspontját is megörökítette.¹⁰²

A szászok támadásának okai az erdélyi káptalan és a kalocsai érsek szerint az etnikai ellentétek és a rablás vágya voltak.¹⁰³ Az áldozatok száma a kortárs oklevelek egyikében meghatározatlan (*concremationem... universorum populorum predialium*),¹⁰⁴ István kalocsai érsek a pápához intézett jelentése szerint *nyolc kanonok, négy főesperes és sokan mások, papok és karbeli papok és körülbelül kétezer, mindkét nembeli magyar*¹⁰⁵ lelte halálát a szászok által felgyújtott székesegyházban. Gyán emberei hasonlóképpen cselekedtek más templomokban is.¹⁰⁶ A szászok 1309-ben megfogalmazott álláspontja az volt, hogy ez a konfliktus nem az egész közösség ügye volt, hanem csak Vízaknai János

¹⁰⁰ CDTTr I. 399, II. 21. sz.

¹⁰¹ JAKÓ Zsigmond: *A kolozsmonostori apátság és hiteleshely a szekularizációig*, in: uő: *Társadalom, egyház, művelődés*, Budapest 1997, 133–240, 133–141, TEMESVÁRY passim.

¹⁰² TEMESVÁRY 58–60; CDTTr I. 349, 351, 352, II. 98, 117, 121, sz. MVH I/2. 207 és 209.

¹⁰³ CD VII/4. 221, CDTTr I. 351. sz.

¹⁰⁴ TEMESVÁRY 59.

¹⁰⁵ CDTTr I. 351. sz. (saját ford.)

¹⁰⁶ CDTTr I. 351. sz.

személyes bosszúja apja meggyilkolásáért. Szerintük a püspök és három kanonokja volt felelős Alárd geréb haláláért.¹⁰⁷

A konfliktus etnikai természete ellen szól az, hogy a püspök jóváhagyta a segesvári domonkosok búcsúengedélyét, falvainak némelyikébe szászokat telepített, a székesegyház restaurálására pedig szász ácsokat alkalmazott.¹⁰⁸ A forrásaink által kínált legvalószínűbb megoldás az, hogy az 1277. évi pusztítás közelebbi oka Péter püspök és a vízaknai gerébek közötti személyes ellentét. Források híján nem állíthatjuk teljes bizonyossággal, hogy Péter püspök ki akarta-e terjeszteni joghatóságát Vízakna környékére.

A konfliktus folytatásaként 1277-ben a kalocsai érsek több püspökkel együtt kiközösítette a Gyulafehérvár dűlásában részt vevőket és addig tartotta fenn a büntetést, amíg a kár okozói jóvá nem teszik azt.¹⁰⁹ 1278-ban Kán Miklós nagyprépost, választott esztergomi érsek vezetésével királyi had indult Vízakna ellen.¹¹⁰ Nem maradt fenn a harc kimenetelét ismertető forrás. Az 1277. évi pusztítást még a 14. század második felében is emlegették.¹¹¹

A vízaknai szászokkal való összeütközés nem volt Monoszló nb. Péter püspökségének egyetlen véres epizódja. 1281-ben azzal vádolták a püspök embereit, Chotow Mihályt és Fuldurt, hogy erőszakkal elköltöztettek 30 jobbágycsaládot és lefoglaltak két és fél ekényi földet a Tasnád melletti Gyovdon.¹¹² Egy 1282. évi oklevél tanúsága szerint Péter püspök megostromolta és lerombolta a Szamos mentén levő rablóvárakat.¹¹³

1288-ban a Kolozs megyében birtokos Mikola fiai 160 márka értékű kárt tettek a püspök birtokaiban. Ezért az erdélyi generalis congregatio beiktatta a püspököt ellenfelei Gyerővásárhely, Sztána és Szamártelke nevű birtokaiba és csak abban az esetben kötelezte őt a birtokok visszaszolgáltatására, ha Mikola fiai egy éven belül megtérítik az általuk okozott kárt.¹¹⁴

A már említett Chotow Mihályon és Fulduron kívül mindössze egy püspöki szervienst említenek a vizsgált korszakból fennmaradt oklevelek: Solum Benedeket.¹¹⁵ Ennél sokkal jobban ismerjük Péter püspök ambiciózus várszerzési- és építési programját. A királytól megkapta a szászok által elpusztított, telepítésre alkalmas gyulafehérvári telkeket¹¹⁶ és a már tárgyalt körülmények között

¹⁰⁷ MVH I/2. 209.

¹⁰⁸ DINCĂ 285.

¹⁰⁹ CDTTr I. 352. sz.

¹¹⁰ TEMESVÁRY 65.

¹¹¹ POPA–GORJANU 167 sk.

¹¹² CDTTr I. 387. sz.

¹¹³ CDTTr I. 391. sz.

¹¹⁴ CDTTr I. 437. sz.

¹¹⁵ CDTTr II. 62. sz.

¹¹⁶ CDTTr I. 356. sz.

megszerezte Kolozsvárt. 1276-ban a káptalantól haláláig használatra kapott tótfaludi magaslaton elkezdte Szentmihálykő várának építését.¹¹⁷ Nem kizárt, hogy ez a kezdeményezés a közelben fekvő Vízakna nemeseivel való konfliktus kontextusában született, vagy éppen ez váltotta ki Alárd geréb családjának ellenállását. Egy késői tanúság szerint a vízaknaiak és a püspök közötti konfliktus lezárásaként a szászok lerombolták az ellenséges nemesek tornyait.¹¹⁸ Valószínűleg a püspöki várak építése ebben a korszakban a püspökség klasszikus ellenfeleinek, a szász közösség és a kolozsmonostori apátság ellenőrzésére irányult. Ezt a nézetet erősíti a korban épült másik püspöki vár, a szászfenesi ún. Leányvár elhelyezkedése, a kolozsmonostori apátság közvetlen szomszédságában.¹¹⁹

3. Püspöki gazdaság

3.1. Péter püspök birtokpolitikája

A 13. század közepén nagy változás állt be a nagy földesurak birtokról alkotott koncepciójában. A nemzetségi kötelékekből kiszakadtak, és addigi szétszórt birtokaikat egy tömbben próbálták egyesíteni. Uradalmaik nem egyszer egy-egy értékes királyi adomány körül formálódtak, esetleg olyan helyen, ahol nemzetségüknek vagy az általuk irányított egyházi intézménynek korábban alig voltak birtokai.¹²⁰ Az uradalom kialakítása a királyi adomány mellett vásárlással, cserével, vagy éppen erőszakos foglalással történt.

Az erdélyi püspökség birtokai már a Monoszló nb. Péter püspöksége előtti időben fokozatosan különültek el a káptalan birtokaitól.¹²¹ V. István ifjabb királyként 1263-ban átírta IV. Béla egyik 1246. évi oklevelét, amely szerint a későbből is ismert püspöki birtokok mentességet kaptak a vajda és az ispánok bíraskodása alól.¹²² A káptalan saját birtokaira nézve ugyanezt a kiváltságot csak 1289-ben kapta, IV. László királytól.¹²³ A püspökség és a káptalan birtokainak szétválását mutatja továbbá egy IV. Lászlótól származó oklevél, amelyben megerősíti V. István a káptalan részére tett adományát.¹²⁴ Egy 1275. évi oklevél szó szerint kimondja, hogy Fülesd és Enyed káptalani birtokok a püspöki

¹¹⁷ CDT I. 341. sz. A vár leírásához ld. RUSU, Adrian Andrei: *Castelarea carpatică*, Kolozsvár 2005, 537.

¹¹⁸ POPA–GORJANU 166.

¹¹⁹ RUSU 519.

¹²⁰ SZÜCS 155–161.

¹²¹ DINCĂ 93; KOSZTA László: *A magyar székeskáptalanok kanonokjai 1200–1350 között*, in: *Dixit et salvavit animam meam. Tanulmányok a 65 éves Szegfű László tiszteletére*, Szeged 2007, 99–119, 99.

¹²² CDT I. 201, 243. sz.

¹²³ CDT I. 447. sz.

¹²⁴ RA II. 2665. sz.

földektől elkülönültek.¹²⁵ 1271-ben viszont V. István király a püspökségnek, káptalannak és Szent Mihály egyházának adományozta Abrud földjét.¹²⁶ 1278-ban IV. László király a székesegyház javítására és a kanonokok státusának helyreállítására adományozta az erdélyi egyháznak a szászok által megölt királyi telepések gyulafehérvári telkeit. Nem zárható ki teljesen, hogy bizonyos birtokok kezelésében a püspök együttműködött a káptalannal az 1270-es években is.¹²⁷

Péter püspök kora báróihoz hasonlóan korábbi birtokai és egy értékes királyi adomány köré alakította ki Kolozs megyei uradalmát.¹²⁸ Fő céljai, a birtokok tömbösítése és benépesítése szó szerint is előbukkannak okleveleiben.¹²⁹ Gyalu már 1246-ban a püspökség birtokában volt.¹³⁰ A püspök 1275-ben megszerezte Kolozsvárt. 1276-ban a káptalannal lebonyolított birtokcsere által lemondott a Hunyad megyei Piskiről és a Fehér megyei Akmárról és megszerezte a Kolozs és Bihar megye határán fekvő Körösfőt.¹³¹ 1282-ben IV. László király megújította a nagyapja által kiadott bíraskodási exempciót, ezúttal arról értesülünk, hogy a püspök időközben megszerezte Kapus falut.¹³² 1291-ben a privilégium ismételt megújításakor már Vista és Saság¹³³ falvakban is birtokos volt,¹³⁴ ugyanebben az évben Miklós és János kolozsvári várjobbágyoktól 20 márkáért megvette a Kolozsvár határában fekvő Lomb földet.¹³⁵ 1295-ben Borsa nb. Szentpáli Gyulától 12 ezüstmárkáért megvette Saság felét. A birtok másik felét korábban, 1291 előtt szerezte meg Gyula rokonaitól.¹³⁶

A püspök rokona, Kökényes-Radnót nb. Mikód néhai szörényi bán keresztes fogadalmának kiváltására 1288-ban az erdélyi egyháznak adományozta Szentmiklós nevű Torda megyei faluját.¹³⁷ 1296-ban a püspök másik Torda megyei birtokát, Szentkirályt (Foikod) adta cserébe Sámson fiainak Újvár és Faludi (a mai Marosújvár területén) földekért.¹³⁸ Két évvel később az újonnan megszerzett Fehér megyei birtokokat Mikód bánnak adta a termékeny földű Kolozs megyei Lónáért, amit korábban Mikód a kegyurasága alatt álló garábi monostortól vett el. A püspök további 10 márkát fizetett

¹²⁵ CDT I. 342. sz.

¹²⁶ CDT I. 287. sz.

¹²⁷ DINCĂ 94. szerint a püspöki és káptalani birtokok elkülönülése Monoszló nb. Péter püspökségének első felében történt. Véleménye szerint a két egyházi intézmény a szétválasztás után is együtt kezelte bizonyos birtokait.

¹²⁸ A Kolozs megyei uradalom kialakulásához ld. JAKÓ Zsigmond: *Az erdélyi püspökség középkori birtokairól*, in: BENKŐ Lóránd et al.: *Erdély a keresztény magyar királyságban*, Kolozsvár 2001, 105–115.

¹²⁹ DINCĂ 99; CD V/2. 371–372; V/3. 118–119; VII/5 544–545.

¹³⁰ CDT I. 201. sz.

¹³¹ CDT I. 348. sz.

¹³² CDT I. 391. sz.; GYÖRFFY György: *Az Árpád–kori Magyarország történeti földrajza*, III. kötet, Budapest 1987, 354.

¹³³ GYÖRFFY III. 369. DINCĂ 87. tévesen azonosítja Szucsággal.

¹³⁴ CDT I. 450. sz.

¹³⁵ CDT I. 489. sz.

¹³⁶ CDT I. 537. sz.

¹³⁷ CDT I. 434, 435. sz.

¹³⁸ CDT I. 545. sz.

Mikódnak és elengedte összes birtokai tizedét, kivéve a főespereseknek és plébánosoknak járó részeket.¹³⁹

Fenes megszerzése a 13. század utolsó évtizedére tehető.¹⁴⁰ 1291-ben még nem szerepelt a püspöki birtokok között, 1299-ben viszont a püspök kolozsvári és fenesi emberei jólétének biztosítására hivatkozva szerezte meg Leske és Szentgyörgy erdőbirtokokat Lázár kolozsmonostori apáttól. Ezekért cserében a kalotaszegi Bogártelke és Nádasd nevű falvakat adta.¹⁴¹ A Mákót és Türet említő oklevél a 14. század második felében készült hamisítvány,¹⁴² így nem tudjuk, hogy a két falu valóban Monoszló nb. Péter idejében került-e a püspökség birtokába.

A Kolozs megyei uradalom megalakításával kapcsolatos a szászfenesi vár felépítése is. A gyalui vár 15. századi felépítéséig minden bizonnyal Fenesen volt az uradalom adminisztratív központja. A Kolozsmonostor szomszédságában fekvő erődítmény jelentősége abban is állhatott, hogy összekötötte Kolozsvárt a Monostortól nyugatra fekvő püspöki birtoktömbbel, illetve, amint a fentiekben már említettem, szerepet játszhatott a kolozsmonostori apátsággal folytatott több évtizedes konfliktus lezárásában.¹⁴³

Monoszló nb. Péter vetette meg a püspökség Fehér megyei uradalmának alapjait is, azzal, hogy 1278-ban megszerezte a gyulafehérvári királyi telepések telkeit és felépítette Szentmihálykö várát Tótfalud határában. A Fehér megyei uradalom a Szécsiek püspöksége alatt teljesedett ki a 14. század közepén.¹⁴⁴

A püspökség korábbi Doboka megyei birtokaihoz, Harinához és Bilakhoz Péter püspök hozzáadta 1291 előtt Nécet és feltehetően Hídalmás egy részét.¹⁴⁵ A későbbiekben itt mégsem alakult ki püspöki uradalom. Az itteni birtokokat cserélte el Szécsi András püspök Fehér megyei falvakért.¹⁴⁶

A Meszesen túli püspöki birtokok (Tasnád és Zilah Szolnok megyében, Barátpüspöki Bihar megyében) is bővültek Monoszló nb. Péter püspöksége alatt. 1281-ben 12 ekealjnyi földért pereskedett Csák nb. Barch comessel, Csák Ugrin rokonával. A két fél végül kiegyezett és a vitás föld egy része Barátpüspökihez,¹⁴⁷ másik része pedig a Csákok Gerend nevű falujához került.¹⁴⁸ 1282-ben File bán

¹³⁹ CDTTr I. 566. sz.

¹⁴⁰ JAKÓ 107. szerint Kolozsvárral egykorú szerzemény

¹⁴¹ CDTTr I. 583, 584. sz.

¹⁴² CDTTr I. 591. sz.

¹⁴³ Vö. SZÜCS 156–157.

¹⁴⁴ JAKÓ passim.

¹⁴⁵ JAKÓ 108; CDTTr I. 474. sz.

¹⁴⁶ JAKÓ 105.

¹⁴⁷ DINCĂ 85. tévesen azonosítja a Várad közvetlen szomszédságában fekvő Biharpüspökivel. Barátpüspöki Bihar megye északkeleti részén, Érselénd határában feküdt. Ld. JAKÓ Zsigmond: *Bihar vármegye a török pusztítás előtt*, Budapest 1940, 52; GYÖRFFY I. 656; RÁCZ Anita: *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára*, Debrecen 2007, 373.

fia, István azzal vádolta a püspök embereit, hogy Gyovd nevű falujából két és fél ekealjnyit Tasnádhoz csatoltak és az említett faluból 30 *mansio* jobbágyot elhurcoltak, ezzel 50 márka értékű kárt okoztak neki. E per kapcsán bajvívásra is sor került. Miután a király engedélyével félbeszakították a párbajt, István beleegyezett abba, hogy a vitatott föld az erdélyi egyházé legyen, a későbbiekben azonban nem jelent meg a határjáráson.¹⁴⁹ 1282 előtt, közelebbről nem meghatározható időpontban került a püspökség birtokába a Szatmár megyei Ebes is.¹⁵⁰

A fentiek alapján Monoszló nb. Péter püspök birtokszerző és tömbösítő tevékenységében két időszakot különböztethetünk meg: nagyjából IV. László király haláláig túlsúlyban voltak a királyi adományok, ezután vásárlások és cserék által gyarapodott a püspöki birtok.¹⁵¹ A tatárjárás után a püspökség mindössze hat településsel rendelkezett, Péter püspök halálakor legalább tizennyolc, legfeljebb huszonnégy falut vagy falurészt birtokolt.¹⁵²

3.2. Gazdálkodás a püspöki birtokokon

A tatárjárás és az utána következő időszak nem csak a Magyar Királyság népességének drasztikus csökkenését, hanem gazdaságának átrendeződését is eredményezte. A felértékelődött szolgarendű munkaerőnek lehetősége nyílt arra, hogy saját földesurával egyezkedve vagy másik birtokos elnéptelenedett földjére költözve elnyerje szabadságát. A mind belső, mind külső migráció révén benépesült telepesfalvak már saját munkaeszközökkel és önkormányzattal rendelkeztek. A prédiумok hanyatlásával és a telepesfalvak sokaságának alakulásával párhuzamosan technikai újítások behozatala, az állattartás fejlődése, a szántóföldek terméshozamának növekedése figyelhető meg.¹⁵³

A tatárjárás utáni idők legszembevetőbb változása a püspöki birtokokon a bírósági immunitás megszerzése. A telepesek hívásának egyik alapvető feltétele volt az önkormányzat biztosítása, a faluközösség soraiból kikerült *villicus* bíraskodási hatalma. Ennek biztosítására elengedhetetlen volt a királyi tisztségviselők beavatkozásának elhárítása. Így érthető az, hogy az erdélyi püspökök miért

¹⁴⁸ WENZEL IV. 234–236.

¹⁴⁹ TEMESVÁRY 68; CDTTr I. 387, 388, 390. sz.

¹⁵⁰ CDTTr I. 391. sz.

¹⁵¹ DINCĂ 100.

¹⁵² 1246–ban: Gyulafehérvár egy része, Harina és Bilak (Doboka), Gyalu (Kolozs), Zilah és Tasnád (Szolnok) (CDTr I. 201. sz. alapján); A 13. század végén: Gyulafehérvár és Sárd (Fehér), Szentmiklós (Torda), Gyalu, Kolozsvár, Körösfő, Kapus, Vista, Saságy, (Szász)Fenes, (Szász)Lóna (Kolozs), Harina, Bilak, Néc (Doboka), Zilah és Tasnád (Szolnok), Ebes (Szatmár), Barátpüspöki (Bihar); bizonytalan Daróc, Makó, Türe, Oláhfenes, Tótfalud (Kolozs), Hídalmás (Doboka).

¹⁵³ A 13. század második felében történt gazdasági átalakulásokhoz ld. SZÜCS 219–310.; SZABÓ István: *A prédiум. Vizsgálódások a korai magyar gazdaság- és településtörténelem körében*. Különlenyomat az *Agrártörténeti Szemle* 1963. évi 1–2. és 3. számából, s.l. 1963.; BOLLA Ilona: *A jogilag egységes jobbágyságról Magyarországon*, Budapest 1998².

tartották olyan fontosnak, hogy ezen privilégiumukat az utolsó Árpádok mindegyikével megerősítették.¹⁵⁴

A Péter püspök idejében lezajlott telepítéseket csak utalások formájában ismerhetjük meg. A telepítés körülményeiről sok információt ad a sárdi telepesek jogait szabályozó 1295. évi oklevél. Eszerint a telepeseknek *terragium* gyanánt minden évben Szent Márton napjára 13 márkát kellett fizetniük a püspöknek. Földesuruk kiszállását évi egy ökörrel, egy hordó borral és egy disznóval, illetve házanként egy-egy tyúkkal, egy-egy köböl zabbal és két-két kenyérrel válthatták meg. A telepesek szabadon adhatták el és örökíthették ingó és ingatlan vagyonukat, amennyiben a falusbírónak kifizették a földbért. Ha valaki utódok nélkül halt meg, minden vagyonát bárkire testálhatta, mindössze egy tinóval tartozott földesurának. A bíraskodás kisebb ügyekben a falusi bíróra, nagyobb ügyekben (gyilkosság, lopás) a püspök udvarispánjára tartozott. Utóbbi esetben az ispán és a falusbíró kétharmad-egy harmad arányban osztozott a bíraskodási díjon.¹⁵⁵ A szebeni jogra való hivatkozás arra enged következtetni, hogy a sárdi szászokat Szeben vidékéről telepítette a püspök.¹⁵⁶

A szakirodalom egy része a 13. század legvégére, vagy a 14. század elejére datálja Szász- és Oláhfenes különválását. Minden bizonnyal a két település szétválása 1298 után történt, ugyanis ekkor a Fenes helynév még etnikai jelző nélkül jelenik meg, tehát csak egy Fenes nevű település létezett.¹⁵⁷ Püspöki telepítéshez köthetőek továbbá a Szászlóna vagy Tótfalu helynevek is.¹⁵⁸ A Doboka megyei Néc telepítése 1282 és 1291 között történhetett.

Az erdélyi okleveles anyag hiányos volta miatt az egységes jobbágyság kialakulása igen nehezen követhető. A püspöki birtokokon erre az átalakulásra utalhat az említett 1246. évi oklevél *priores inquilini et hospites de novo advenientes* kitétele.¹⁵⁹ A szolgálkkal üzemeltetett gazdaságra utaló szó, a *predium* mindössze kétszer fordul elő az általam vizsgált oklevelekben..¹⁶⁰ A püspöki birtokokat kivétel nélkül a *villa* (falu) vagy *terra* (föld, jelenthet pusztaságot, de benépesített falvat is) szavakkal illették. Lóna esetében a *terra seu villa* megnevezés fordul elő.¹⁶¹ A püspöki birtokok lakóira korszakunkban a *mansio*, *populus*, *hospes* vagy *iobbagio* szavak utalnak. Mindezekből arra

¹⁵⁴ IV. Béla 1246-ban adta ki (CDTr I. 201. sz.), V. István még ifjabb királyként megerősítette 1263-ban (CDTr I. 243. sz.), IV. László 1282-ben (CDTr I. 391. sz.), III. András pedig 1291-ben (CDTr I. 474. sz.), mindig kiterjesztve a püspökség időközben szerzett birtokaira.

¹⁵⁵ CDTr I. 535. sz.

¹⁵⁶ ICZKOVITS Emma: *Az erdélyi Fehér megye a középkorban*, Budapest 1939, 41.

¹⁵⁷ GYÖRFFY II. 347. sz.

¹⁵⁸ DINCĂ 103.

¹⁵⁹ CD IV/1 414–415.

¹⁶⁰ CDTr I. 348. sz.; A *predium* szó jelentéseihez ld. SZABÓ, passim. TEMESVÁRY 60.

¹⁶¹ CD VI/2 149–150.

következtethetünk, hogy Péter püspök idejére a püspöki birtokokon már szabad jogállású jobbágyok éltek.

A püspöki birtokok gazdálkodására legjobb forrásunk a sárdi hospesek kiváltságlevele. Érdekes, hogy kötelezettségeik egy részét már pénzben rótták le, továbbá az, hogy terményjáradékaik elenyésző kisebbségét képezte a gabona. Ebből arra következtethetünk, hogy boruk és esetleg állatállományuk piacra vitele megélhetésükben döntő szerepet játszott, a gabona termesztése csak másodlagos volt. Az sem kizárt, hogy a kenyérhez való búzát megvásárolták és mindössze a meglehetősen gazdag állatállományuk fenntartásához szükséges zabot művelték földjeiken.

Egy másik érdekes forráscsoportot a birtokvitákat lezáró határjárások. Barátpüspöki környékén volt szántóföld, erdő, mező és kaszáló, a Kolozs megyei uradalom Lomb nevű földjén is volt erdő, cserjés, mező és kaszáló utóbbi kettő létéből nyomásos gazdálkodásra és istállós, esetleg félszilaj állattartásra következtethetünk.¹⁶²

Későbbi, 14. századi adatokból tudjuk, hogy a püspökség Kolozs megyei uradalma nem csak mezőgazdasági potenciálja, hanem kereskedelme miatt is kiemelt szereppel bírt. Kolozsvár és Gyalu a vármegye legjelentősebb kereskedelmi központjai közé tartoztak,¹⁶³ Péter püspök rövid időre magához ragadta Kolozs vármegye nyugati részének másik jelentős központját, Gyerővásárhelyet is.¹⁶⁴ A püspök egyik szerződésében tournai posztóval fizetett a székesegyházát helyreállító mestereknek.¹⁶⁵ Ez arra mutat, hogy külföldön járó kereskedőkkel is kapcsolatban állt. A 14. század második feléből származó oklevél tudósít a püspökség Kolozsvár melletti vámjáról. Elhelyezkedésük alapján Tasnádon és Zilahon is feltételezhető vámok működése.¹⁶⁶

Az erdélyi püspök legjelentősebb bevétele a tized volt.¹⁶⁷ A 13. században a birtokokhoz hasonlóan a tizedbevételek is megoszlottak a püspök és a káptalan között.¹⁶⁸ További kutatások szükségesek annak megállapításához, hogy milyen arányban, illetve milyen elv szerint osztozott a püspök a káptalannal a tizedjövedelmeken. Jelenlegi ismereteink szerint a püspök volt a Meszesen túli részek tizedeinek kizárólagos birtokosa.¹⁶⁹ Péter püspök idejéből való oklevelek arra mutatnak, hogy a

¹⁶² WENZEL IV. 234–236; GYÖRFFY III. 362.

¹⁶³ GYÖRFFY III. 337.

¹⁶⁴ GYÖRFFY III. 337; CDT I. 437. sz.

¹⁶⁵ CDT I. 480. sz.

¹⁶⁶ DINCĂ 126.

¹⁶⁷ Az egyházi tized kérdéseiről ld. MÁLYUSZ Elemér: *Az egyházi tizedkizsákmányolás*, in: SZÉKELY György (szerk.): *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században*, Budapest 1953, 320–334.

¹⁶⁸ MÁLYUSZ 322.

¹⁶⁹ HEGYI Géza: *Tizedszedés az erdélyi egyházmegye Meszesen túli részein*, *Szatmár–Szabolcs–Beregi Szemle* 3(2010), 285–297.

káptalant illetve a megyesi és sebesi szász dékánások által fizetett *census*.¹⁷⁰ A káptalan szedte továbbá Hunyad és Küküllő vármegyék tizedeit.¹⁷¹ Ugyancsak a káptalant illetve a saját birtokain szedett tized.¹⁷² A püspöki központban tartzkodó és kanonoki címmel bíró főesperesek kapták minden tizedjövedelem egynegyedét (*quarta*). A már említett, Mikód bánnal kötött birtokcsere egyik korai példája annak, hogy a püspök a helyi földesúrnak átengedhette bizonyos tizedjövedelmeit. Péter püspök nagyszabású kiadásai szintén arra engednek következtetni, hogy tizedei egy részét vagy egyenesen pénzben szedte be, vagy piacra vitte a behajtott terményeket.

A megmaradt okleveles adatok alapján a püspök kiadásai összesen 90 dénármárkára, 50 fehervári és 44 márkára (jelző nélkül) rúgtak. Ezek szerint Péter püspök ismert kiadásai körülbelül 32 kg ezüstöt tettek ki.¹⁷³ Nem ismerjük a két püspöki vár felépítésének költségeit. Egy 1302. évi oklevél tanúsága szerint a püspök saját részéről 100 márkát szánt a pápai legátus kiadásaira.¹⁷⁴ Figyelemreméltó az is, hogy egy kivétellel a püspök összes ismert kiadásai a Mikola-fiak ellen folytatott per után keletkezett oklevelekben tűnnek fel.¹⁷⁵ Nem kizárt, hogy Monoszló nb. Péter püspökségének második felében megfigyelhető építkezések és birtokvásárlások egy részét éppen Mikola fiainak büntetése fedezte volna. A Mikola-fiak valószínűleg kifizették a 160 márkára rugó büntetést, amit a püspöki birtokokon tett károkért rótt rájuk a vajdai bíróság. Ezt onnan tudjuk, hogy az 1288-ban megkapott Mikola-birtokok már nem szerepelnek a püspöki falvak jegyzékében. Az 1290-es években per folyt a Mikola-fiak és Borsa Roland között Gyerővásárhely birtoklásáért és ennek során az erdélyi püspök nem lépett fel követelésekkel.¹⁷⁶

Péter püspök idején jelentősen növekedett a püspökség birtokállománya és jövedelme. A maga négy várával és közel húsz birtokával, körülbelül tíz falut számláló uradalmával, amihez még hozzájárultak a tizedjövedelmek, a püspök amolyan *másodrendű bárónak* számított a Magyar Királyságban, messze alulmaradt ugyanis a Kőszegiek egymáshoz közel levő öt várával, vagy Ákos

¹⁷⁰ CDTTr II. 21, 69, 70. sz.

¹⁷¹ HEGYI Géza: *Erdélyi püspökség a középkorban*, in: *Romániai Magyar Lexikon*, <http://lexikon.adatbank.ro/tematikus/szocikk.php?id=72>, 2014.04.11.

¹⁷² CDTTr II. 18. sz.

¹⁷³ A fehervári márka súlya 206,7686 g, finomsága 0,800–0,900. Ld. SZÜCS Jenő: *Szlavóniai báni dénárook Erdélyben. Kereskedelem-történet a pénztörténet tükrében*, *Századok* 1986, 591–640, 601.; ENGEL Pál: *A 14. századi magyar pénztörténet néhány kérdése*, *Századok* 1990, 25–93, 30; a 32 kg ezüst kiszámításánál a következőképpen jártam el: a jelzés nélküli márkát gyulafehervári márkának számítottam, a dénármárka súlyát pedig ENGEL: *Pénztörténet*, 71 szerint az ebben a korban használt 200 újabb báni dénár súlyában, 146,132 g-ban állapítottam meg. Az említett tételek összeadásának végeredménye: 32, 590 kg.

¹⁷⁴ CDTTr II. 13. sz.

¹⁷⁵ CDTTr I. 430, 480, 489, 537, 566, II. 13. sz.

¹⁷⁶ GYÖRFFY III. 378.

Ernye borsodi uradalmával szemben, amely csaknem harminc falut számlált.¹⁷⁷ A. Dincă szerint az erdélyi püspök jövedelmei felérték egy közepes vármegye ispánjának bevételeivel.¹⁷⁸

4. Monoszló nb. Péter egyházkormányzati tevékenysége

4.1. A püspöki udvar

Monoszló nb. Péter idején a püspöki oklevélkiadás fellendülése figyelhető meg. A kancellária mintáját feltehetően V. István ifjabb királyi kancelláriája szolgáltatta, ahol Péter püspök is tevékenykedett.

A korszakunkban keletkezett püspöki oklevelekből hiányzik a *datum per manus* kitétel, így a kancellária személyzetéről csupán más oklevelek említéseiből szerzünk tudomást. A források jelenlegi feltártsága mellett nem lehet teljes bizonyossággal rekonstruálni az intézmény működését, dolgozóinak számát és feladatkörét. A 13. század utolsó éveiből fennmaradt Miklós, szolnoki főesperes és püspöki *notarius*, 1302-ből Tamás pap, püspöki káplán, 1306-ból pedig János küküllői főesperes és püspöki kancellár neve.¹⁷⁹ Analógiák alapján A. Dincă feltételezi egy két személyből álló kancellária működését, amelynek vezetője a kancellár. az írnoki teendőket pedig a *notarius* vagy *capellanus* végezhette.¹⁸⁰

Az 1270 és 1307 közötti időszakból összesen tizenöt püspöki oklevelet ismerünk, ezek közül hét 1299 után keletkezett.¹⁸¹ Az erdélyi oklevélkiadásban a rövid formula dominált. A püspöki kancellária oklevelei az itteni írnokok jó formulaismeretéről tanúskodnak.¹⁸² Az említett oklevelek a püspöki törvényszék ítéleteit, egyházkormányzati döntéseket, a káptalan jogi ügyleteinek jóváhagyását vagy magánjogi ügyeket tartalmaznak.

A magyar káptalanok politikai súlya és vagyona nem ért fel a nyugatiakéval. Ezért az itteni püspökök és káptalanok kapcsolata általában békés volt és az egyértelmű fölé-alárendelési viszony szinte megkérdőjelezhetetlen volt.¹⁸³ Sokatmondó az a tény, hogy a püspöki kancellária három ismert dolgozója közül kettő főesperesi címet visel. Úgy tűnik, hogy az erdélyi káptalan püspökével szemben teljes engedelmességet tanúsított. Elfogadta a püspök számára előnyös birtokcseréket, több kanonok a

¹⁷⁷ SZÜCS 156.

¹⁷⁸ DINCĂ 107.

¹⁷⁹ CDTR I. 592, II. 18, 54, 55. sz.

¹⁸⁰ DINCĂ 178.

¹⁸¹ DINCĂ 179.

¹⁸² DINCĂ 180.

¹⁸³ Ld. KOSZTA László: *A magyar székeskáptalanok kanonokjai 1200–1350 között*, in: JANTSÁK Csaba et al. (szerk.): *Dixit et salvavit animam meam. Tanulmányok a 65 éves Szegfű László tiszteletére*, Szeged 2007, 99–119.

püspök ügyvédjeként vagy helynökeként működött.¹⁸⁴ Nincs közvetlen bizonyítékunk arra, hogy ebben az időszakban a püspök nevezte volna ki a kanonokokat. A fenti adatok viszont és az a tény, hogy Bő Mihály, a püspök rokona volt sokáig az erdélyi nagyprépost erre engednek következtetni. Nem kizárt, hogy a kanonokok kinevezésében érvényesült egyfajta *imitatio regis*: a püspök főesperesi vagy kanonoki javadalmakkal jutalmazta a neki szolgálatot tevő klerikusokat. Elképzelhető, hogy az 1302-ben előforduló Tamás püspöki káplán és az 1303-tól szereplő Tamás éneklőkanonok egy személy.¹⁸⁵

A püspöki székhely kulturális és művészeti életéről sajnos, nagyon keveset tudunk. A szászok 1277. évi pusztításait leíró oklevélből értesülünk arról, hogy a püspök ellenségei elrabolták a székesegyház *ereklyéit, keresztjeit, kelyheit, miseruháit és a templom minden díszét a könyvekkel és más szent dolgokkal együtt, nemkevésbé az említett egyház kincstárát.*¹⁸⁶ A szász ácsmesterekkel kötött 1291. évi szerződés, amelyre a későbbiekben visszatérnénk, megemlíti Szűz Mária, Szent Péter és Keresztelő Szent János oltárait a székesegyházban.¹⁸⁷

4.2. A gyulafehérvári székesegyház helyreállítása és továbbépítése

A vízaknai szászok 1277. évi támadása után az erdélyi püspökre hárult a székesegyház helyreállításának feladata. Ezzel kapcsolatban két oklevél maradt ránk. Ezek nem csak a munkálatok méreteit és költségeit mutatják be, hanem a székesegyház építéstörténetéhez és berendezésének megismeréséhez, nem utolsósorban a 13. század végi munkaszervezethez is rendkívül érdekes adatokat szolgáltatnak. A két oklevél, a munka elvégzésének feltételeit és az ezért járó fizetséget részletesen leírja, így mindkettő szabályszerű szerződésnek tekinthető.

A püspök 1287. november 1-jén szerződést kötött az észak-franciaországi St. Diéből származó Tyno fia János kőfaragómesterrel. 50 gyulafehérvári ezüstmárkáért és a mester rangjának megfelelő öltözetért a franciaországi mesternek a régi magasságukba vissza kellett állítania a székesegyház falait. A munka elvégzésének határideje kilenc hónap volt, a francia mester pedig mindössze egy segédet alkalmazott.¹⁸⁸ Ezekből Entz Géza művészettörténész arra következtetett, hogy itt csupán kisebb volumenű helyreállítási munkáról volt szó. Szerinte ugyancsak Tyno fia János nevéhez fűződnek a déli mellékhajóban levő, művészi kivitelezésű oszlopfők, amelyek a Magyar Királyságban egyedülállóak. Analógiáik a trieri Mária-templomban és a magdeburgi dómban találhatók.¹⁸⁹ Az újabb szakirodalom

¹⁸⁴ CDT I. 592., II. 3. sz.

¹⁸⁵ CDT II. 32, 37. sz.

¹⁸⁶ CD VII/2, 66–67. (saját ford.)

¹⁸⁷ ENTZ Géza: *A gyulafehérvári székesegyház*, Budapest 1958, 97–99.

¹⁸⁸ CDT I. 430 = ENTZ 96–97.

¹⁸⁹ ENTZ 99.

megkérdőjelezi Entz Géza értelmezését. Sarkadi Márton szerint az említett oklevél nem a déli fal és a négyzeti torony helyreállítására vonatkozik, hanem a székesegyház déli falának befejezésére és a déli torony felépítésére.¹⁹⁰ Az említett szerző véleménye szerint Péter püspök idejében épült a déli torony első négy szintje, a főszentély magasságáig. A két nyugati torony szerkezete jelentősen eltér egymástól. A déli torony védelmi szerepet töltött be, emellett szólnak az északi toronyénál jóval masszívabb falak és a falba rejtett, nehezen járható feljárók. Az újabb kutatások alapján valószínűnek látszik, hogy legalább egy menekülő folyosó nyílt a püspöki palota felső szintje felé.¹⁹¹

A tetőszerkezet helyreállítását Péter püspök 1291. május 31-én négy helybeli szász ácsmesterre bízta. A szerződés értéke öt részletben kifizetendő 90 márka és 24 rőf tournai posztó volt. Mindkét szerződésben a mesterek kezeseket is állítottak, a szász mesterek esetében a kezes kötelessége volt az esetleg megbetegedett vagy elhunyt ácsok helyettesítése. A püspök vállalta az építőanyagok szállítását, a szükséges fát azonban az ácsoknak kellett kivágniuk.¹⁹²

Entz Géza három szakaszra osztotta a székesegyház 13. századi építéstörténetét: a tatárjárás előtti, a tatárjárás és 1277 közötti, illetve az 1277 utáni. Ezek közül az első a meghatározó. Az 1277 utáni szakasz lényeges újításai a gótikus szentélyzáródás és a nyugati, ugyancsak gótikus bejárat.¹⁹³ A régebbi szakirodalomban megjelent az a nézet is, mely szerint a régi sekrestye ugyancsak Péter püspök nevéhez köthető, Sarkadi Márton szerint azonban a sekrestye már a 13. század első évtizedében felépült.¹⁹⁴ A 2000-es évek elején végzett régészeti kutatás vezetője szerint a nyugati kapu már 1200 körül, a szentélyzáródás és a sekrestye pedig 1273 (így!) előtt készült el.¹⁹⁵ Entz Géza periodizálását jelentősen árnyalták a későbbi kutatások, amelyek kimutatták, hogy a székesegyház 1277-re sem volt teljesen befejezve, illetve, hogy az eredeti, 12. századi terv többször módosult a kor ízlésének és a püspökség aktuális igényeinek megfelelően. Péter püspök tevékenységének köszönhető a déli

¹⁹⁰ SARKADI Márton: *„s folytatva magát a régi művet.” Tanulmányok a gyulafehérvári székesegyház és püspöki palota történetéről*, Budapest 2010, 97–98.

¹⁹¹ SARKADI 105.

¹⁹² ENTZ 97–99.

¹⁹³ ENTZ 111–112; BITAY Árpád: *Az Alba Iulia-i R. Kat. székesegyház és környéke*, s.l. 1936, 9; KOVÁCS András: *A gyulafehérvári Szent Mihály székesegyház története*, in: *Gyulafehérvár, az erdélyi püspökök székhelye. A Gyulafehérvári Gróf Majláth Gusztáv Károly Líceumi Szeminárium Évkönyve*, Csíkszereda 2003, 37–53, 39; SARKADI 119. a déli torony felépítése előtti időszakra, legkorábban az 1260-as évekre helyezi a gótikus szentélyzáródás felépítését, illetve megerősíti a nyugati bejárat datálását.

¹⁹⁴ UJFALUSI József: *A gyulafehérvári székesegyház*, Különlenyomat az Alsó-Fehérmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Egylet XII-ik évkönyvéből, Gyulafehérvár 1903; CSÁNYI Károly: *A gyulafehérvári székesegyház*, Budapest 1899, 4.; SARKADI 117.

¹⁹⁵ MARCU ISTRATE, Daniela: *Erdély ezeréves püspöksége*, Budapest 2010, 27. A pontosan 1273 előttre való datálást semmivel sem indokolja. Véleményem szerint az 1273. nyomdahiba, a helyes viszonyítási időpont: 1277; A régészeti kutatások egy részének részletes leírásához ld. uő: *A gyulafehérvári római katolikus székesegyház és püspöki palota régészeti kutatásai* (2000–2002), Budapest 2008.

mellékhajó falának nyugati része, a déli torony, a nyugati gótikus bejárat, továbbá a püspöki palotába átvezető híd építése, esetleg a nyugati szentélyzáródás.¹⁹⁶

4.3. Péter püspök pasztorációs tevékenysége

A középkori oklevelek általában jogi vagy kormányzati ügyeket rögzítettek, így az egyházmegye hitéletével és a püspök ezirányú tevékenységével kapcsolatban csupán utalások történtek. A magánegyházi rendszer miatt a püspöknek amúgy is korlátolt befolyása volt egyházmegyéje plébániáira.¹⁹⁷ Mégis a papnevelés ellenőrzése, a tizedszedés, illetve a kánoni büntetések által időnként érezte főpapi hatalmát.

Véleményem szerint fontos kiemelni a püspök és a domonkos szerzetesek közötti kapcsolatot. A fentiekben már megemlítettem, hogy a gyulafehérvári domonkosok írásba foglalták a püspök peres ügyeinek dokumentációját és hogy Benedek perjel, a későbbi püspök, Monoszló nb. Péter egyik tanácsadója volt. Egy 1302. évi oklevél szerint a főpap jóváhagyta a segesvári domonkosok búcsúját az összes általuk igényelt ünnepnapra, kivéve Szent Mihály főangyal ünnepét, amit saját székesegyháza részére tartott fenn.¹⁹⁸

A püspök az aldorfi egyházközséget a besztercei ispotálymesternek rendelte alá. Ezt büntetésként tette, amiért korábban az említett település lakói két papjukat és egy klerikusukat meggyilkolták.¹⁹⁹

Feltehetően a 13. század 80-as éveiben, püspökünk gondoskodása révén épült a (magyar)vistai, ma református templom, amelynek középkori patrocíniuma Szent Péter. Az eredeti templomból már csak a nyugati és déli bejáratok, illetve a nyugati részen levő rozettás körablak láthatóak.²⁰⁰

4.4. Egy egyházi *transsilvanicum*? A Meszesen túli vikáriátus kezdetei

A 13–14. századok fordulóján az egész keresztény nyugaton megfigyelhető a püspökök állandó helynökségének kialakulása. Ez a gyakorlat Magyarország egyházmegyéiben is teret hódított a 14. század első felében.²⁰¹ Az erdélyi vikáriátus intézményének egyedisége abban állt a régebbi kutatás szerint, hogy itt nem egy, hanem két vikárius működött a 14. századtól kezdve: az egyik a püspöki

¹⁹⁶ SARKADI 119–120.

¹⁹⁷ A magánegyházi rendszer működéséhez ld. MÁLYUSZ Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*, Budapest 2007², passim.

¹⁹⁸ CDTTr I. 567, II. 12. sz.

¹⁹⁹ CDTTr I. 541. sz.

²⁰⁰ <http://www.reformatus.ro/gyulekezetek/magyarvista/>

²⁰¹ A vikáriusi intézmény kialakulásához ld. DINĂ, Adinel: *Vicarii generali ai episcopului Transilvaniei în secolul al XIV-lea*, in: *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu”* 2008, 29–42.

székhelyen, a másik a püspökség Erdélyen kívül eső főesperességeiben. Ezt Karácsonyi J. azzal magyarázta, hogy Tasnádon volt a püspökség eredeti székhelye és a püspökök Gyulafehérvárra való költözése után egy vikárius jelenítette meg a főpapi joghatóságot a távoli főesperességekben.²⁰² A püspök két vikáriusának egyidejű működése az egyházmegye nagy kiterjedésével is magyarázható.²⁰³

Véleményem szerint a később Meszesen túlnak nevezett vikáriátus létrejötté a Máramarosért folytatott joghatósági vitával hozható kapcsolatba. Máramaros, Bereg és Ugocsa északi része kisebb megszakításokkal a középkor végéig az egri püspökök joghatósága alatt maradt, míg Ugocsa déli része az erdélyi egyházmegyéhez tartozott.²⁰⁴ Az adott helyzetben a vitában érdekelt mindkét főpap a korban dívó intézmény, a vikáriátus bevezetésével próbálta biztosítani érdekeinek érvényesítését. Véleményem szerint nem véletlen, hogy éppen Demeter *ugocsai alesperes* az erdélyi püspök első ismert vikáriusa. Őt egyetlen, 1301-ből való oklevél említi, mint *sacerdos, vicearchidiacono de Ugocsa vicarius venerabilis patris P. Dei gratia episcopi Transsilvani archidiaconati in eodem*.²⁰⁵ Péter szatmári plébános 1315-ben a későbbiekben is használatos címet viselte: *vicarius ... de ultra Mezes*.²⁰⁶ Az erdélyi püspök képviselői jogban jártas és írástudó felszentelt papok, akik arra voltak hivatottak, hogy az egri püspököt távol tartva a főpapi teendők legnagyobb részét elvégezzék. Ugyanebből az időszakból, 1320-ból való az egri püspök beregi, máramarosi és ugocsai vikáriusának első említése.²⁰⁷ 1340-től a máramarosi főesperes viselte a vikáriusi címet a középkor végéig. A máramarosi vikárius hatásköre tehát csak saját főesperességében érvényesült.²⁰⁸

A Meszesen túli részek első öt vikáriusa közül egy ugocsai esperes, két ugocsai főesperes és két szatmári plébános volt. Úgy tűnik, hogy a vikáriusi tisztség kezdetben nem függött össze szükségszerűen más egyházi méltósággal. Feltűnő ugyanakkor, hogy az az 1330-as évek elejéig csupán három vikáriusi oklevélben jelölik meg a keltezés helyét, kettőben Szatmár, egyben Németi.²⁰⁹ Ezek alapján arra következtethetünk, hogy kezdetben a Meszesen túli vikáriátus nem állt kapcsolatban Tasnáddal, így teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy ez az intézmény nem a feltételezett egykori püspöki székhely köré alakult. A vikáriusok feladata az oklevelek tanúsága szerint elsősorban a szentszéki bíróságok vezetése, ritkán magánjogi ügyletek bizonyítása.

²⁰² KARÁCSONYI János: *Az erdélyi püspökség története 1526-ig*, in: BAGOSSY Bertalan et al.: *Az erdélyi katholicizmus századai*, Dicsőszentmárton 1925, 16–30, 16.

²⁰³ HEGYI Géza: *Magyarország vagy Erdély? A Szilágyság hovatarozása a középkorban a közigazgatási beosztások tükrében és a korabeli köztudat szerint*, II. közlemény, in: *Erdélyi Múzeum* 4(2013), (A továbbiakban: HEGYI: *Szilágyság*) 6–24, 8.

²⁰⁴ DIACONESCU 286; HEGYI: *Tized* 285.

²⁰⁵ DF 219432, közlése: CD VIII/5 22. kihagyja a püspök nevének kezdőbetűjét

²⁰⁶ CDT II. 227. sz. = DL 96061

²⁰⁷ DIACONESCU 288.

²⁰⁸ DIACONESCU 288. sk.

²⁰⁹ CDT II. 227, 392, 600. sz.

Összegzés

Monoszló nb. Péter családi kapcsolatai és személyes képességei lehetővé tették azt, hogy valóságos főúri politikát folytasson. Világi kortársaihoz hasonlóan kialakította a maga *egyházi kiskirályságát*, amely szerényebb volt ugyan a Kőszegiek, Gutkelek vagy Abák birtokainál, de így is Erdély egyik legjelentősebb politikai, gazdasági és katonai tényezőjévé alakította a püspökséget. Érthető, hogy püspökünk 1307 november 27-én bekövetkezett halála után miért tartotta Kán nb. László vajda olyan fontosnak, hogy saját emberét ültesse a püspöki székbe. Minden bizonnyal Péter püspök emlékezete is szerepet játszott abban, hogy évtizedek múlva, az erdélyi kanonokok főúri családból származó püspököt kértek, jogaik hatékonyabb védelmére hivatkozva.

A birtokok és egyéb egyházi jövedelmek lehetővé tették a püspök igen ambiciózus építkezési programját, amelynek legjelentősebb eredményei a Szentmihálykő és Leányvár néven ismert erődítmények és a vistai templom felépítése, illetve a gyulafehérvári székesegyház helyreállítása és befejezése.

Személyes tapasztalatait kamatoztatva jelentős szerepet játszott a püspöki oklevélkiadás fejlődésében. Nagy egyházjogi jártassága révén gyarapította egyházmegyéje területét és a vitás területek egyházi kormányzására a legkorszerűbb megoldást, a vikáriátus megszervezését választotta.

A fennmaradt okleveles anyag nem tájékoztat Monoszló nb. Péter személyes vallásosságáról, mégis egyéb tettei arra mutatnak, hogy püspökünk nem lehetett egy két évszázaddal korábbi értelemben vett, imádságos lelkületű főpásztor. Vallásossága inkább jogi-gyakorlati, fő célja egyháza javainak és jogainak védelmezése és gyarapítása volt, ahogyan ezt egyik oklevelének arengájában is kifejezte: *In rerum ecclesiasticarum agendis semper meliora prospiciuntur et utiliora attenduntur, ad hoc ut Dei ecclesia in suo statu tuta permaneat, et in suis bonis sit tranquilla.*²¹⁰

²¹⁰ WENZEL V. 216.

Bibliográfia, rövidítések

Forráskiadások

AOkI	KRISTÓ Gyula: <i>Anjou-kori oklevéltár</i> I–II., Budapest–Szeged, 1990–1992.
CD	FEJÉR Georgius: <i>Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis</i> , I–VII, Budapest 1829–1841.
CDTr	JAKÓ Zsigmond: <i>Erdélyi okmánytár</i> , I–II., Budapest 1997–2004.
MVH	<i>Vatikáni magyar okíráttár</i> I.2., Budapest 1885.
RA	SZENTPÉTERY Imre et al.: <i>Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke</i> , I–II, Budapest 1923–2008.
BlagayOkI	THALLÓCZY Lajos, BARABÁS Samu: <i>A Blagay-család oklevéltára</i> , Budapest 1897.
WENZEL	WENZEL Gusztáv: <i>Árpádkori új okmánytár</i> , III–XII, Budapest 1862–1874.

Szótárak, lexikonok, történeti földrajzi munkák

CSÁNKI	CSÁNKI Dezső: <i>Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában</i> , I–III, V, Budapest 1890–1913.
FINÁLY	FINÁLY Henrik: <i>A latin nyelv szótára</i> , Budapest 1884.
GYÖRFFY	GYÖRFFY György: <i>Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza</i> , I–IV, Budapest 1963–1998.
ICZKOVITS	ICZKOVITS Emma: <i>Az erdélyi Fehér megye a középkorban</i> , Budapest 1939.
JAKÓ: Bihar	JAKÓ Zsigmond: <i>Bihar vármegye a török pusztítás előtt</i> , Budapest 1940.
KMTL	Kristó Gyula et al. (szerk.): <i>Korai magyar történeti lexikon</i> , Szeged s.a.
LexLat	HARMATTA János (főszerk.): <i>Lexicon Latinitatis Medii Aevi Hungariae</i> , I–V., Bp. 1983–1999. <i>Magyar Katolikus Lexikon</i> , in: lexikon.katolikus.hu , 2014.04.15. <i>Romániai Magyar Lexikon</i> , in: lexikon.adatbank.ro , 2014.04.15.

Feldolgozások

BEKE	BEKE MARGIT (szerk.): <i>Esztergomi érsekek</i> , Budapest 2003.
------	--

BITAY: Székesegyház	BITAY Árpád: <i>Az Alba Iulia-i R. Kat. székesegyház és környéke</i> , s.l. 1936.
BUNYITAY	BUNYITAY Vince: <i>A várad püspökség története alapításától a jelenkorig</i> , I, Várad 1883.
BUNYITAY: Kopasz	BUNYITAY Vince: <i>Kopasz nádor. Életrajz a XIII.–XIV. századból</i> , Századok 1888, 15–32.
CSÓKA	CSÓKA Gáspár: <i>A győri püspökség a középkorban</i> , in: KISS Tamás (szerk.): <i>A győri egyházmegye 1000 éve</i> , Győr 2000.
DIACONESCU	DIACONESCU, Marius: <i>Biserica catolică din Maramureș, Satu Mare. Studii și comunicări</i> , XV–XVI (1998–1999), 278–293.
DINCĂ	DINCĂ, Adinel: <i>Instituția episcopală latină în Transilvania medievală: secolele XI/XII–XIV</i> . Doktori dolgozat. TEZE3410 sz. kézirat a Kolozsvári Egyetemi Könyvtárban (Biblioteca Centrală Universitară).
DINCĂ: Vicarii	DINCĂ, Adinel: <i>Vicarii generali ai episcopului Transilvaniei în secolul al XIV-lea</i> , <i>Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu”</i> 2008, 29–42.
ENGEL	ENGEL Pál: <i>Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen</i> , in: <i>Századok</i> 1988, 89–146.
ENGEL: Pénztörténet	ENGEL Pál: <i>A 14. századi magyar pénztörténet néhány kérdése</i> , <i>Századok</i> 1990, 25–93.
ENTZ	ENTZ Géza: <i>A gyulafehérvári székesegyház</i> , Budapest 1958.
FEDELES–SARBAK– SÜMEGI	FEDELES Tamás – SARBAK Gábor – SÜMEGI József (szerk.): <i>A pécsi egyházmegye története</i> , Pécs 2009.
FÜGEDI	FÜGEDI Erik: <i>A köznemesi klán szolidaritása a 13–14. században</i> , <i>Századok</i> 1984, 950–997.
GERICS	GERICS József: <i>A korai rendiség Európában és Magyarországon</i> , Budapest 1987.
HEGYI: Tized	HEGYI Géza: <i>Tizedszedés az erdélyi egyházmegye Meszesen túli részein</i> , <i>Szatmár-Szabolcs-Beregi Szemle</i> 3(2010), 285–297.
HEGYI: Szilágyság	HEGYI Géza: <i>Magyarország vagy Erdély? A Szilágyság hovatartozása a középkorban a közigazgatási beosztások tükrében és a korabeli köztudat szerint</i> , II. közlemény, <i>Erdélyi Múzeum</i> 4(2013), 6–24.
JAKÓ	JAKÓ Zsigmond: <i>Az erdélyi püspökség középkori birtokairól</i> , in: BENKŐ Lóránd et al.: <i>Erdély a keresztény magyar királyságban</i> , Kolozsvár 2001,

- 105–115.
- JAKÓ: *Kolozsmonostor* JAKÓ Zsigmond: *A kolozsmonostori apátság és hiteleshely a szekularizációig*, in: uő: *Társadalom, egyház, művelődés*, Budapest 1997, 133–240.
- JUHÁSZ JUHÁSZ Kálmán: *A csanádi püspökség története*, II, Makó 1933.
- KARÁCSONYI KARÁCSONYI János: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*, I–II, Budapest 1900–1901.
- KARÁCSONYI: *Püspökség* KARÁCSONYI János: *Az erdélyi püspökség története 1526-ig*, in: BAGOSSY Bertalan et al.: *Az erdélyi katholicizmus századai*, Dicsőszentmárton 1925, 16–30.
- KOSZTA KOSZTA László: *A magyar székeskáptalanok kanonokjai 1200–1350 között*, in: *Dixit et salvavit animam meam. Tanulmányok a 65 éves Szegfű Gyula tiszteletére*, Szeged 2007, 99–119.
- KOVÁCS KOVÁCS András: *A gyulafehérvári Szent Mihály székesegyház története*, in: *Gyulafehérvár, az erdélyi püspökök székhelye. A Gyulafehérvári Gróf Majláth Gusztáv Károly Líceumi Szeminárium Évkönyve*, Csíkszereda 2003., 37–53.
- KRISTÓ KRISTÓ Gyula: *A korai Erdély*, Szeged 2002.
- KRISTÓ: *Kán László* KRISTÓ Gyula: *Kán László és Erdély*, in: *Valóság* 1978, 83–96.
- KRISTÓ: *Vármegyék* KRISTÓ Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*, Budapest 1988.
- MÁLYUSZ MÁLYUSZ Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*, Budapest 2007.²
- POPA-GORJANU POPA-GORJANU, Cosmin: *Conflict și memorie în Transilvania secolelor XIII–XIV: episcopia Transilvaniei și Gyan, fiul lui Alard*, in: RUSU, Adrian Andrei (szerk.): *Secolul al XIII-lea pe meleagurile locuite de români*, Kolozsvár 2006, 143–174.
<http://www.reformatus.ro/gyulekezetek/magyarvista/>
- RUSU RUSU, Adrian Andrei: *Castelarea carpatică*, Kolozsvár 2005.
- SARKADI SARKADI Márton: *“s folytatva magát a régi művet.” Tanulmányok a gyulafehérvári székesegyház és püspöki palota történetéről*, Budapest 2010
- SĂLĂGEAN SĂLĂGEAN, Tudor: *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea: afirmarea regimului congregațional*, Kolozsvár 2007.²
- SUGÁR SUGÁR István: *Az egri püspökök története*, Budapest 1984.

SZABÓ	SZABÓ István: <i>A prédiüm. Vizsgálódások a korai magyar gazdaság- és településtörténelem körében.</i> Különlenyomat az <i>Agrártörténeti Szemle</i> 1963. évi 1–2. és 3. számából, s.l. 1963.
SZÜCS	SZÜCS Jenő: <i>Az utolsó Árpádok</i> , Budapest 2002.
SZÜCS: <i>Báni dénárok</i>	SZÜCS Jenő: <i>Szlavóniai báni dénárok Erdélyben. Kereskedelem-történet a pénztörténet tükrében</i> , in: <i>Századok</i> 1986., 591–640.
TEMESVÁRY	TEMESVÁRY János: <i>Erdély középkori püspökei</i> , Kolozsvár 1922.
UDVARDY	UDVARDY József: <i>A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526)</i> , Köln 1999.
WERTNER	WERTNER Mór: <i>A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig</i> , I–II., Temesvár 1891–1892.
WERTNER: <i>Moys</i>	WERTNER Mór: <i>II. Moys nádor és családja</i> , <i>Századok</i> 1892, 392–405.
ZSOLDOS	ZSOLDOS Attila: <i>Az Árpádok és alattvalóik</i> , Budapest 1997.
ZSOLDOS: <i>Archontológia</i>	ZSOLDOS Attila: <i>Magyarország világi archontológiája 1000–1301</i> , Budapest 2011.
ZSOLDOS: <i>Családi ügy</i>	ZSOLDOS Attila: <i>Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszála az 1260-as években</i> , Budapest 2007.
ZSOLDOS: <i>Királyné</i>	ZSOLDOS Attila: <i>A királyné udvara az Árpád-korban (II.)</i> , in: <i>Századok</i> 2002, 267–302.